

OudRhenen

jaargang 34 – september 2015 – nr. 4

Rectificatie

In het nummer van Oud Rhenen januari 2015 staan enige zinnen waarin tot onze spijt enige fouten zijn geslopen. Het betreft het artikel 'Wie was Folkert (855)? van Joke Honders.

Op pagina 6, 2e kolom, regel 3 moet zijn;

De heilige Folkwin is een kleinzoon van Karel Martel en werd in 816/817 bisschop van Terwaan, alwaar hij in 843 de relikwieën van de heilige Audomarus († 670) terugbracht.

[Audomarus was de eerste bisschop van Terwaan.] Folkwins feestdag is op 14 december.

op pagina 10, 1e kolom regel 4 moet zijn;

Er doen allerlei speculaties de ronde over Theudoald.

Volgens de Engelse Wiki zou hij mogelijk rond 741, kort na de dood van Karel Martel, gedood zijn door zijn zonen.

Ook in het speciale nummer van Oud Rhenen 2015 nr. 3 is een verkeerd bijschrift geplaatst. Het betreft het artikel van 'Drie keer evacueren aan de Veenweg in Achterberg'. Het bijschrift bij de foto moet zijn;

Het echtpaar Ter Maaten-van Deelen staat hier voor hun huis in Achterberg (1929)

Inhoud

4. Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners De Pastoriewoning bij de Bergpoort

Henk P. Deys, Hans van der Heiden en Ad J. de Jong

14. Rhenen na de stadsrechtverlening van 1258. Leven en werken in een middeleeuwse stad

Willem H. Strous

26. Hoe een Elster dominee aan de wieg stond van een bevolkingsgroep in Suriname

Karin Sitalsing

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor de Historie van Rhenen, uitgegeven door de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H. P. Deys
Ereleden W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03,
ING-bank: NL70INGB000 1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp
Michel Backus ('Idee en Ontwerp')

druk
Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Jaargang 34, september 2015, nr. 4

Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

De Pastoriewoning bij de Bergpoort

Henk P. Deys, Hans van der Heiden en Ad J. de Jong

Op zoek naar de oudste bewoning van de Rhenense binnenstad en om inzicht te krijgen in het ontstaan van de stad Rhenen, vervolgen we met de geschiedenis van huizen in de buurt van de Bergpoort. Deze zijn daarom zo interessant omdat ze stonden in een gedeelte van Rhenen waar mogelijk de stad Rhenen is ontstaan.

In dit gebied hebben huizen gestaan met 'stein' in de naam, hetgeen erop zou kunnen duiden dat dit ooit zogenaamde 'stenen huizen' of 'stenen kamers' waren. Voorbeelden van huizen met een dergelijke naam in dit gebied zijn Poelenstein, Hagestein en Plumestein.

Aan de zuidkant van de Herenstraat, naast de Bergpoort, stond een huis waar ooit begin 17^e eeuw de schout van Rhenen woonde. Eigenaren en bewoners van dit huis waren aan het begin van de 17e eeuw leden van de familie Van Deuverden van Voort. Dit huis, waar vanouds ook de kerk een belang in had door hypotheekverstrekking, werd in 1691 eigendom van de stad Rhenen en uiteindelijk kreeg het een bestemming als woning van één van de twee predikanten. De geschiedenis van dit huis met zijn bewoners zal nader worden belicht.

INLEIDING

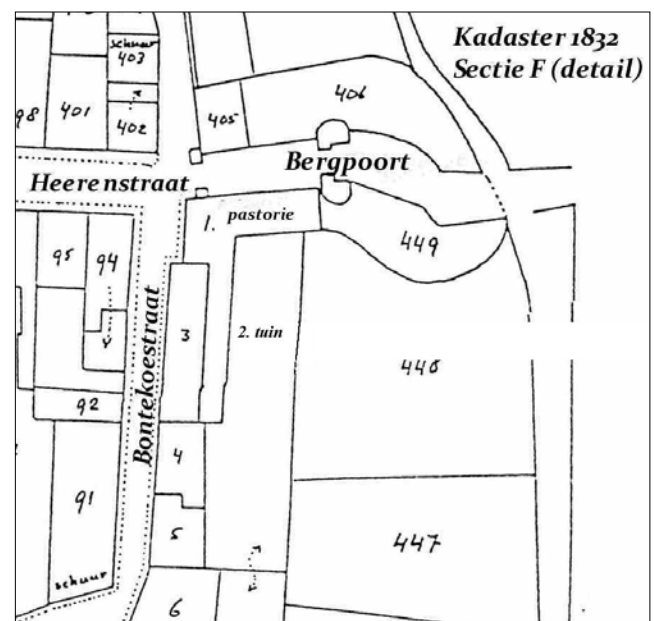
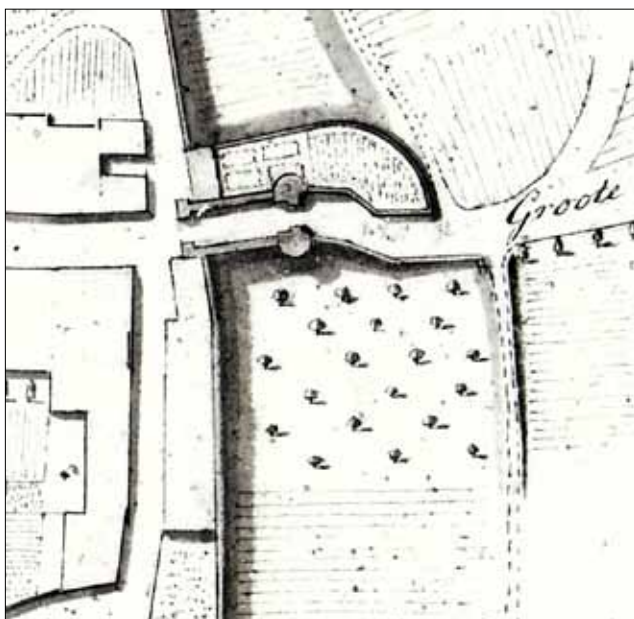
Toen in Rhenen in 1570 de Hervorming was ingevoerd, kwam bij de benoeming van de eerste predikant meteen de behoefte aan een predikantswoning aan de orde. Er bleek in het inmiddels opgeheven St. Agnietenconvent hiertoe gelegenheid te zijn. De hier wonende Agnieten mochten er tot hun levenseinde blijven wonen, maar er was ruimte voor andere bewoning. Zo is er betreffende ds. Mr. Willem (Guilelmus) van Oosterzee, de tweede predikant, bekend (28 november 1592) dat er met de Mater Procuratrix van het 'Conventshuis' door de rentmeester van het Convent, Andries van Bommel, gesproken is over aan het Conventshuijs verrichte reparaties 'daer die predikant Oosterzee inne woont'. In dit convent kwam ook regelmatig de Prins van Oranje, op doortocht

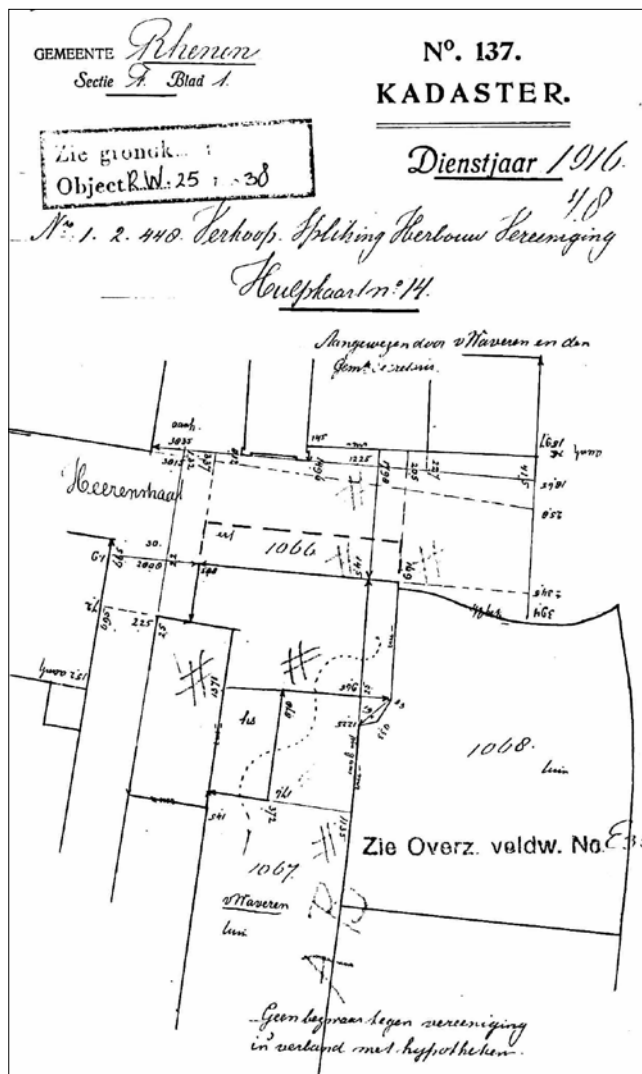
naar een van zijn vele veldtochten, logeren. Van dit privilege deed hij probleemloos afstand toen het convent door de Staten van Utrecht aan de Winterkoning Frederik van de Palts werd 'verkocht'.

In 1637 werd door de Stad voor het eerst, naast de 'eerste' predikant een tweede predikant aangesteld, Wilhelmus Soest (Soestius), waardoor een tweede predikantswoning nodig was. Het is nog niet voldoende bekend welke predikanten in die tijden in welke van de twee woningen gehuisvest waren: die bij de Bergpoort, op de hoek van de Bontekoestraat, of die in de Gasthuisstraat, die omstreeks die tijd beschikbaar kwam.

De predikanten werden vroeger door de Stad betaald.

Detail van een plattegrond uit 1818. Vergeleken met het detail van de kadastrale kaart van 1832, zijn tussen 1818 en 1832 goed zichtbaar

Kadastrale veldwerkkartaal uit 1916. Het perceel F1 en F2 werd opgesplitst in F 1066 en 1067. F 1066 werd door de gemeente als openbare weg vrijgegeven, F 1067 ging naar Marinus van Waveren

De pastorie was eigendom van de Stad, maar de predikanten moesten wel huur betalen: 50 gulden per jaar; hun inkomen was in die jaren ongeveer f 200.=.

In deze beschrijving willen wij ons bepalen tot de oudste echte pastorie, die aan de Heerenstraat, die in de loop der jaren ook wel omschreven werd als de predikantswoning aan de Bergpoort, ofwel bij de Bontekoe. In de kerk- en stadsrekeningen treffen we de nodige rekeningen aan met betrekking tot het onderhoud van deze pastorie, zoals een rekening uit 1747.

In dat jaar vond het aanbesteden plaats van 'het metselwerk tot het maken en repareren van het predikantshuijs staande binnen dese stadt Rhenen aan de Bergpoort, bewoond wordende bij de heer predikant Metz'. In het stadsarchief bevinden zich enkele uitgebreide bestekken, ook betreffende het timmerwerk voor dit 'doomenis huijs'. Het werk werd aangenomen door in die tijd bekende vaklieden:

Dirk Willem Volhardt en schepen De Bruijn. Het lijkt wel of er een geheel nieuwe woning werd neergezet, maar uit de vermelding van Ds. Metz als bewoner blijkt dat het gebouw toen reeds een pastorie was. Ook was sprake van een reparatie in 1771 bij Ds. Bachiene, waarbij vermeld werd dat de keuken ervan niet 'gevoegelijk' veranderd kon worden en dat de schoorsteen zeer bouwvallig was en niet buiten gevaar van instorten verkeerde.

Hierna volgt een overzicht van de bewoningsgeschiedenis van het huis bij de Bergpoort door de eeuwen heen. Zoals gebleken is, had in de eerste helft van de 17^e eeuw de familie Van Deuverden van Voort het huis in haar bezit en later de familie Vosch van Roelinxweert, totdat het in 1691 verkocht werd aan de Stad Rhenen en er in de periode daarna predikanten gingen wonen; het werd dus een pastoriewoning.

Niet bekend is wie het huis vóór 1600 in eigendom had. Hiernaar wordt nog nader onderzoek gedaan. We richten ons daarom voornamelijk op de periode ná 1600, waarover meer bekend is.

17^E EN 18^E EEUW

Begin 17^e eeuw rustte er op het huis en wat daarbij hoorde een erfpachtverplichting aan de stad Rhenen. Veelal hoorden dit soort erfpachten van de stad bij de tuinen die rond de stadsmuur lagen, maar niet helemaal zeker is of dit ook hier het geval was. In ieder geval moest er elk jaar 14 gulden erfpacht aan de stad worden afgedragen, bestond er een jaarrente van 15 stuivers aan de kerk (en kerkelijke gilden) en was er voorts sprake van een lening van de kerk (losrente)

Cornelis van D(e)uverden, schout te Amersfoort van 1579 tot 1611 (collectie Museum Flehite)

Ds. Jacob van Campen

Ds. Barend Taaij

Rouwbord in de Grote kerk te Wijk bij Duurstede van Balthazar Antony Vosch van Roelingsweert met zijn wapenkwartieren, opgetekend door M.L. van Hangest d'Yvooy in 1789 (uit handschrift collectie CBG in Den Haag)

met het huis als onderpand. Hoe de eigendomsverhoudingen begin 17^e eeuw precies lagen is (nog) niet duidelijk, maar bij de betalingen van erfpacht en de losrente komen we de namen van Francoijs van Deuverden en Jor (jonker) Anselm van Deuverden van Voort tegen. Hieruit zou men op kunnen maken dat zij behalve bewoner tevens eigenaar van het huis waren. Zij hadden in ieder geval een hypotheek op het huis lopen bij de kerk. Deze hypotheekverplichting ging, zoals later zal blijken, mee met de verkoop van het huis.

Ds. Jaacob van Campen, pasteltkening door Rienk Jelgerhuis 1775

Francoijs van Deuverden van Crachtwijck, Officier (schout) van de stad Rhenen, Richter en Dijkgraaf van de Mars vanwege de Ed. Mo. Heeren Staten des lants van Utrecht, weduwnaar van Hillegonda van Westervelt, ondertrouwt april 1630 met Elisabeth van Meechen (Meeckeren of Meerthen), die te Wiel woonde. Zij trouwen te Eck met attestatie naar Eck. In de kerkrekeningen van 1633/4 staat vermeld 'ontvangen van twee jaren rente van 450 gulden bij den overleden scholtus Frans van Deuverden op interest gehadt en nu de stad hebbende'. De schout Frans van Deuverden was toen kennelijk al overleden. In de kerkrekeningen van 1635/6 staat bij de jaarrente de naam van Anselm van Deuverden genoemd.

Waarschijnlijk waren Francois (Frans) en Anselm (Ansem) zonen van Jor (jonker) Frederick van Deuverden van Voort, die weer een zoon was van de Amersfoortse schout Mr. Cornelis van Deuverden, gehuwd met Johanna van Voort.

In het Oud Archief van Rhenen bevinden zich charters uit respectievelijk 1619 en 1625, waaraan de zegels van de schouten Frederick en Francois van Deuverden van Voort hangen.

Frederick van Deuverden van Voort, schout van Rhenen, was gehuwd met Margaretha Bol van Hamersveld, dochter van Aernt Boll van Hamersveld.

Jor. Anselmus (Ansem) van Deuverden van Voort was gehuwd met Agnes (Angnieta) van Lauwick; zij laten op 4-1-1635 te Rhenen een zoon Ansem dopen. Doopgetuige is Ansem Bol, oom van het kind.

In 1642 staat bij de erfpachten van de stad vermeld 'Anselmus van Deuverden uijt zijn huijs aen de Berchpoort en hof'. Later in de periode 1652-1660 staat bij de erfpachten omtrent de Berchpoort de naam van Jor. Johan Vosch vermeld.

Op 3 maart 1652 verschijnt Jor. Ansem van Deuverden van Voort, schepen, voor het gerecht van Rhenen en machtigt Jor.

Zegel van Gillis van Stoutenburg als burgemeester te Rhenen in 1625. Merkwaardigerwijs voert hij het Van Amerongen wapen. In het randschrift lezen we ook Van Amerongen. Echter in de tekst van het charter lezen we niet dat er een Van Amerongen voor hem gezegeld heeft (Oud Archief Rhenen)

Zegels van Frederick van Deuverden van Voort (links) en Francois van Deuverden al schout van Rhenen, respectievelijk uit 1619 en 1625 (Oud Archief Rhenen)

Diderick Vonck van Lienden om in zijn naam zijn 'huijsinge aen de Berchpoort staende voor schepenen te transporter' en de opbrengst op rente te zetten en te gebruiken voor het levensonderhoud van Jo(nkvrouw)e Aleida van Weerdenburch. Deze machtiging om hem te vertegenwoordigen is later overgegaan op zijn neef Jonchr. Jan Vonck van Lienden. Jor. Ansem van Deuverden (van Voort) vertrekt kennelijk later naar Sluis waar hij schepen wordt.

Op 4 maart 1654 verschijnt hij namelijk voor notaris Symon van der Kuijl in Sluis (Sluijs) om de machtiging aan zijn neef in te trekken en verklaart dat het huis bij de Berchpoort verkocht is aan Jonchr. Vos 'met alle soodaenige recht en gerechticheyt als bij de oude brieven en by zijn br. Contituanten vaeder gecocht is van den schutterije tot Rhenen'.

Hieruit blijkt dus dat zijn vader, Frederick van Deuverden van Voort, het huis met rechten en plichten ooit van de schutterij (de Jonge Schutten) gekocht heeft, die naast het huis

De 'Bergbarrière' in 1887. In het midden de pastorie. Zie verder ABR 278

ook een schietbaan (de Droge Doelen) had.

Uit de stadsrekeningen blijkt dat de schout Jr. Frederick van Deuverden van Voort het huis met de erfpachtverplichtingen circa 1621 van de Jonge Schutten overgenomen heeft

Op 20-12-1646 trouwt te Rhenen Jor. Jan (Johan) Vos (Vosch), wonende op Blijeckenburch te Zeist, met Elisabeth van Stoutenburch, wonende te Rhenen. Zij was een dochter van de Rhenense burgemeester Jelis van Stoutenburgh. Bij een eerdere publicatie over het huis Poelenstein is ingegaan op het familiewapen van Stoutenburch, een kasteeltoren. Van Gillis van Stoutenburg (als schepen) is echter een zegel gevonden uit 1625 met het wapen van de familie Van Amerongen, een schuinbalk met zes lelies (zie afbeelding). In het randschrift van het zegel lezen we inderdaad Van Amerongen, echter in de tekst van het charter staat niet dat er een Van Amerongen namens hem zegelde.

Genoemde Jor. Jan (Johan) Vos (Vosch) behoort tot de adellijke familie Vosch van Roelingsweerd. Hij is een zoon van Balthazar Vosch en Anna van Hollandt, een aanzienlijke familie te Wijk bij Duurstede. Hij woont ten tijde van zijn huwelijk dus op het kasteeltje Blikkenburg bij Zeist, dat begin 17^e eeuw in handen was van leden van de familie Van Brakel. Johan Vosch wordt in 1652 als schepen en in 1655 als kerkmeester genoemd.

In 1662 en ook bij een transport van een huis in 1669 verschijnt in Rhenen een Jurriaen (Jurrien, Joriaan) Vosch van Roelinxweert (Roelingsweert) ten tonele. Hij wordt heer van Sevenhoven genoemd en is een broer van Jor. Johan Vosch. Op 11-10-1669 verkopen gemachtigden van Johan Vosch en Elisabeth van Stoutenburch aan deze Jurriaen Vosch een huis aan de Bergpoort, dat erfpachtgoed van de stad is met een jaarlijkse erfpachtsom van 14 gulden.

Jurrien Vosch was een militair; zo is hij in 1669 luitenant in de compagnie van Frederik graaf van Nassau-Zuylenstein heer van Leersum, in 1674 kapitein van een compagnie voetknechten in het regiment van kolonel Ingen Nieulandt. Hij

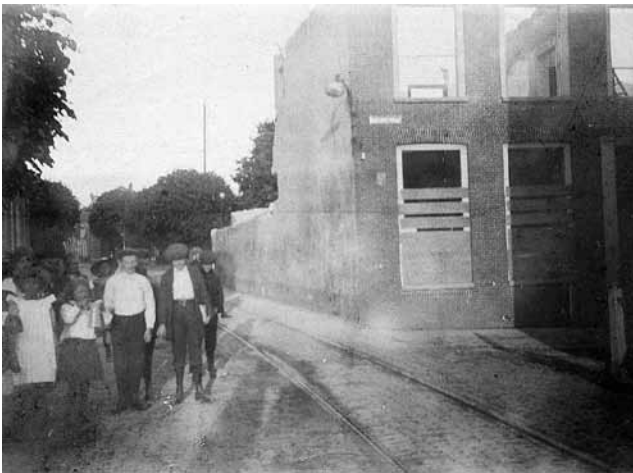

Een foto van de Bergbarrière vóór 1903. Links de pastorie Rh 47; Rh 51 is niet te zien, daarna de panden Rh 52 (apothek Post met de olielantaarn) en Rh 53, midden de stoep-trap van het voormalig kantongerecht (Rh 56, ABR 305, 306). Rechts, achter de mensen, Rh 45 en geheel rechts het Instituut voor Jongebeeren, de Kostschool. Er staan drie kinderwagens op de foto. De vierwielige kar met een hond eronder vervoert houten stoelen.

wordt tussen 1650-1656 genoemd als lidmaat van de gereformeerde gemeente in Zeist. Hij woonde voor 1662 te Zeist, in 1662 te Rhenen en daarna in Utrecht en overlijdt in 1681. Hij trouwt 3-6-1674 (ondertr. Delft 28-4-1674) met Helena van Stavenisse, vrouwe van Vliet en Sevenhoven, geboren te Zierikzee in 1636 als dochter van Mr. Marinus Stavenisse en Cornelia Mogge. Zij was eerder weduwe van Anthony Pietersz van Bronckhorst (tr. Delft 8-11-1659).

Naast kinderen uit dit huwelijk met Van Bronckhorst krijgt zij met Jurrien Vosch één zoon, Balthazar Anthonie

*Sloop in 1915 van de pastorie, hoek Bontekoestraat-Heerenstraat
Zie voor de aanduidingen Rh: blz. 87/88 in ABR.*

Vosch van Roelinxweert, ged. Utrecht 27-9-1677, die later raad (1701, 1705), schepen (1705) en burgemeester (1706-1710) was te Wijk bij Duurstede. Hij was getrouwd met Johanna Berendina Pater en overlijdt 22-11-1712 en wordt in de kerk van Wijk bij Duurstede begraven. De heraldicus M.L. van Hangest d'Yvoy trof in 1789 zijn rouwbord met 8 kwartieren nog aan in de kerk van Wijk bij Duurstede en heeft die in kleur opgetekend in een fraai wapenhandschrift, dat zich bevindt in de collectie van het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) in Den Haag.

In 1642 staat bij de erfpachten van de stad vermeld *'Anselmus van Deuverden uijt sijn hujs aen de Berchpoort en hof'*. Later in de periode 1652-1660 staat bij de erfpachten omtrent de Berchpoort de naam van Jor. Johan Vosch vermeld.

In 1652 richt Johan Vosch een verzoek aan het gerecht van de stad Rhenen; hij bevestigt dat hij het huis staande aan de Berchpoort gekocht heeft van Jo(nke) r Anselm van Deuverden en dat hij net als de vorige eigenaar daarbij graag het

Rondeel in erfpacht wil hebben (huren). Tevens ligt er de vraag *'tvoorsz Rondeel te mogen approprieren tot een schuer'*; voorts verzoekt hij om *'den inganck van den vrgz. Doelen breder uijt te setten als de heeren commissarissen sal werden aengewesen dit doen...'*. Kortom, de 'Doelen' (van de Jonge Schutten) hebben dus tevens op of tegen het Rondeel aangelegd. In de stadsrekeningen van 1612 staat namelijk vermeld dat Aelbert Verweij de *'doelen van de Berchpoort tot Tijmans toorn'* placht te gebruiken en nu *'de jonge schutten bij provisie te gebruiken'*. De Doelen van de Oude Schutten lagen in de buurt van de Rijnpoort (Doelenwal). Het verzoek van Johan Vosch wordt ingewilligd.

Bij nadere bestudering van de erfpachten van de stad is gevonden dat Dierck Crevanger in 1609 de stadsdoelen tussen de Bergpoort en de Westpoort voor 4 gulden en 5 stuivers in erfpacht had. In 1611/2 is dat Aelbert Verweij, daarna tot 1615 de Jonge Schutten *in provisie* (kosteloos vermoedelijk). In de periode daarna deels Henrick Geurden en de Jonge Schutten.

In 1621 zien we voor het eerst scholtus Jr. Frederick van Deuverden optreden met betrekking tot de erfpacht van het huis bij de Bergpoort, waarvoor 8 pond (gulden) jaarlijks betaald moet worden. Vanaf 1624 doet de weduwe van scholtus van Deuverden de betalingen, vanaf 1635 gaan de betalingsverplichtingen van de erfpacht van 8 pond voor het huis en 2 pond 10 stuivers voor de hof over op Anse(l)m van Deuverden en vanaf 1652 gaan de erfpachtverplichtingen over op Jor. Johan Vosch en is er tevens sprake van een schuur

September 1915. Nieuwbouw Van Waveren op de plaats van de voormalige pastorie

zoals hierboven al is vermeld.

De relatie van het huis met de Stad Rhenen blijkt uit een stadsrekening d.d. 6-1-1652, waarbij aan de *glasenmaker* 10 gulden wordt betaald voor het maken *van een glas met het stadswapen inde huijsinge van de heer burgemeester Deuverden*; het huis komt men in de archieven ook wel tegen onder de naam *Stadshuijs*, hetgeen niet betekent dat het als raadhuis functioneerde, immers, dat stond aan de Markt. Uiteindelijk gaan deze erfpachten met betrekking tot huis,

Het winkel-woonhuis van Van Waveren (links) en drogisterij Westera (rechts. Dit was het eerste pand dat in het kader van de Wederopbouw omstreek eind 1941 werd opgeleverd.

hof en schuur over op Jurriaen Vosch, die in 1691 het huis en toebehoren verkoopt aan de Stad Rhenen, waarmee ook de betalingen van de erfpachten komen te vervallen. Het huis wordt daarna een pastoriewoning, die bewoond wordt door één van de twee predikanten van de Cunerakerk. De eerste predikant die er ging wonen was vermoedelijk dominee Egidius van der Put; deze vertrok in 1694 naar Maastricht.

Aan het einde van dit artikel is in een tabel opgenomen, waarin is aangegeven welke predikanten er later gewoond hebben in de pastorie bij de Bergpoort. In de 18^e eeuw woonde er bijvoorbeeld de predikant Menso met zijn gezin, zoals

Het pand Herenstraat 40-42 in later jaren

Niet gerealiseerd ontwerp (1942) in het kader van de Wederopbouw voor een nieuwe pastorie op de hoek van de Koningshof en de Torenstraat

blijkt uit een kerkrekening:

5 juni 1765: is geresolveerd om in de voorkamer van 't huis, bewoond wordende door de heer Predikant Menso, een Engels schoorsteentje te laten maken, mits dat de platen daartoe nodig door de voorn. Heer Predikant Menso selfs worden bekostigd.'

19^e EEUW

In 1818 werd het Koninklijk Besluit van kracht, waarin een staat van verzoeken om aliënatie van gemeentegoederen. Dit betrof voor Rhenen twee huizen, de Pastorie Huizen genaamd. Deze werden aan de Commissie der Hervormde Gemeente overgedragen. Omdat de huur van deze huizen op 1 januari was ingegaan, werd besloten de twee huizen, 'hebbende aan de Stad behoord', met het halve jaar, dus per 1 juli te 'cederen'. Vanaf die datum was dus de Kerk verantwoordelijk voor alle onderhoudskosten.

Een aantal jaren later (1850) bleek dat er bijzondere reparaties aan de pastorie aan de Bergbarrière nodig waren. Van de 1500 gulden die voor reparaties aan het kerkgebouw waren gereserveerd, werden er 1000 gulden naar de pastorie overgeheveld.

Kennelijk was de hoek bij de pastorie bij de Bergpoort midden 19e eeuw al een geliefde 'hangplek', zoals blijkt uit een klacht van predikant J.H. Geselschap, die daar last van heeft. Zo lezen we in een brief van hem aan de Raad van Rhenen:

N:103 Aan den Edel-Achtbaren Raad der Gemeente Rhenen,

Met verschuldigden eerbied geeft den Ondergeteekende te kennen dat eene kamer in zijne pastorie, en wel die, welke uitkomt op het zoogenaamde Rondeel, nagenoeg onbewoonbaar wordt gemaakt, dewijl dat raam, hetwelk het uitzigt verleent op den straatweg naar Wageningen, van een ieder onmiddellijk toegankelijk is, hetwelk ten gevolge heeft, dat voor dat raam zich vooral des avonds een aantal personen verzamelen, van wier

handelingen en gesprekken, de ondergeteekende onwillekeurig getuige moettende zijn, hij veel ergernis en last heeft. Dat zij bijzonder deze plek daartoe uitkiezen, is een gevolg daarvan; dat het dak van den pastorie aan die zijde uitstekende hen tegen wind en weder beschut. De ondergeteekende neemt dus de eer, U.E.A. dringend te verzoeken; dat hem vergunning worde verleend; om buiten bezwaar van de Gemeente een ijzeren hekje te doen plaatzen op zoodanigen afstand van dat raam, als genoeg zal zijn, om hem voor dien overlast te vrijwaren.

<t welk doende; J.H.Geselschap. Predk.

Rhenen, 18 Februarij 1867.'

20^e EEUW

Wat betreft de predikanten die er later woonden is een nalatenschap, inboedel- en interieurbeschrijving d.d. 30 september 1904 vermeldenswaard. Op 13 augustus 1904 was namelijk de toenmalige predikant Johannes Philippus Hattink Junior in het Diaconessenhuis te Arnhem (waar hij tijdelijk verpleegd werd) overleden. In het notarieel archief van notaris J.A. van Iterson te Rhenen (RHC ZOU Toegang 70, Inv.No. 249) lezen we het volgende:

No.1160 Heden 30 September 1904 nm half twee ure ten woonhuize van zoo te noemen Vrouwe-comparante aan de Heerenstraat hoek Bontekoestraat te Rhenen, plaatselijk gemerkt A 140:

1.Vrouwe Joanna Catharina Stuve, weduwe van den Heer Johannes Philippus Hattink Junior, zonder beroep, wonende te Rhenen.

2.de Heer Wouter de Baat, candidaatnotaris wonende te Rhenen, als gemachtigde van Heer Johannes Philippus Hattink Senior, emeritus-predikant en Vrouwe Hermina Joosten, echtelieden, wonende te Bussum (enz)

Dat den 13e Augustus 1904 te Arnhem in het Diaconessenhuis alwaar hij tijdelijk verpleegd werd, is overleden de Weleerwaarde Zeer Geleerde Heer Johannes Philippus Hattink Junior, in leven predikant bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Rhenen en aldaar woonachtig. (enz, geen kinderen).

Beschrijving:

In de Suite /Oostzijde/

Pianino met tabouret 150 gld; twee chineesche bloempotten 3 gld; twee japansche pullen 7 gld; bronskoperen pendule met twee candelabres 20 gld; Spiegel 15 gld; electriche Kroon 20 gld;

Op de pianino: presenteerblaadje 50 ct; muziek en eenige boeken 2,50

In de Suite /Westzijde/

Draperie 15 gld; in een vaste kast: granite eetservies 8 gld; pastei-pot 1 gld; kristallen kaasstolp 1,50; fransch porceleinen theebus 50 ct; chocoladeketel 1,50; koperen blaker 1 gld; thee-lichtje 1 gld; flesch rum 1 gld; japansche doos 2,50; schildpad theebusje 2,50; twee opgezette vogeltjes 1 gld; twee Japansche kopjes 1,50; japansche mosterdpot 2 gld; electricch staande

lamp 10 gld; tabaksdoos 50 ct;
 In den Gang:
 Barometer 4 gld; zuil met beeldje 2,50; fonteintje 2 gld;
 ganglantaarn 7,50; electrisch lampje 1 gld;
 In de Voorkamer:
 Delftsche schotel 7,50; brievenhanger 50 ct; tabaksdoos 50 ct;
 petroleummachine met standard 3 gld; drie platen in lijsten
 15 gld; sigarenkastje 2,50;
 Op den schoorsteenmantel: twee japansche vazen 5 gld; twee
 geelkoperen kandelaars 6 gld; pendule 15 gld; aschbakje 50 ct;
 In de kleine Voorkamer
 In de Beneden Logeerkamer
 In de Keuken:
 In de Bijkeuken:
 In het Bergschuurtje
 In den Tuin:
 In de Houtschuur:
 In den Koepel:
 In den Kelder:
 Op het Portaal /boven/
 In de Studeerkamer
 Boeken 50 gld; fauteuil 7 gld; rieten fauteuil 1,50; brandkast
 60 gld; daarop: pendule met beeldjes 10 gld; twee aschbakjes
 1,50; bijbel met standard 10 gld; sigarenkastje 1 gld; bureau-
 ministre 55 gld; pennendoos 50 ct; electrische lamp 7,50;
 kruis en ornamentjes 1 gld; eenige boeken 2 gld; tafeltje
 en twee sigarenkistjes 3 gld; vouwstoel 4 gld; bijbel 5 gld;
 Cunerabeeldje en Schilderijtje 50 ct; thermometer en stoof
 1 gld; sigaren 2,50; reistasch en divers 2,50;
 In de Logeerkamer /Boven/
 In de Slaapkamer
 Notenhouten ledikant met draperie en springveeren matras
 30 gld
 In het Badkamertje
 Zitbad 3 gld;
 Op den Zolder:
 In het MeidenKamertje:

*Afscheid van Ernst van Waveren en zijn vrouw J.G. Bouman, links
 burgemeester T.T.M.H. Bijleveld en wethouder Jaap Glasbergen.*

Goud en Zilver:
 Linnen- en Tafelgoed:
 Kleederen:
 F. 4276,91 (enz,enz)
 No.1176 Heden 26 October 1904
 Artikel 1. Onroerende Goederen:
 a. Twee huizen met tuinen en erven te Amsterdam aan de
 Westerdokstraat nummers 4 en 5 (enz)
 b. Een huis en erf te Amsterdam aan het Oosterpark nom-
 mer 40 (enz)
 c. Een heerenhuis met voor- en achtertuin en erf te Amsterdam
 aan de Commelinstraat nummer 4 (enz) (gekocht 1892)
 Artikel 6. Tractement:
 Eene vordering ten laste van de Nederduitsche Hervormde
 Kerk te Rhenen, wegens het gemeente-tractement van den
 erfplater, over het tijdvak 1 Juli -13 Augustus, tegen 382 gulden
 50 cent in de loopende drie maanden f 182,75
 Artikel 9. Grafkelder:
 Het recht op een grafkelder, nummer (-) op het nieuwe kerk-
 hof te Rhenen, aangekocht in Augustus 1904; waarvan geen
 eigendomsbewijs in den boedel voorhanden is f 10-
 Schulden: (oa)
 C. Waiboer, voor portretten f 14,40
 Bütinghausen te Amsterdam, voor photographiën f. 85-
 B. de Groot, te Bussum, voor een grafzerk met bijbehooren
 f. 445,30
 Nota van het Diaconessenhuis te Arnhem f. 211,42
 Totaal passief f. 4786,71-5
 Zuiver f. 29,571,60
 De eerste comparante $\frac{3}{4}$ of f. 22.178,70
 De tweede comparanten elk $\frac{1}{8}$ tezamen: f. 7392,90
 Deze Johannes Philippus Hattink Jr. kwam van Muiden
 en was predikant te Rhenen in de periode 1897-1904. Hij
 was te Rhenen geboren op 17-1-1862 als zoon van predikant
 Johannes Philippus Hattink Sr. (1827-1912) en Hermina
 Joosten (geb. te Laren 1830). Hattink Junior trouwde met
 Johanna Catharina Stuve (geb. Amsterdam in 1862); zijn
 weduwe vertrok later naar Den Haag.

NA 1913

In 1913 was het gedaan met de pastorie. In dat jaar werd de
 pastorie verkocht aan de Gemeente Rhenen.
 De formele overdracht van de Kerk naar de Gemeente is
 vastgelegd in een notariële akte d.d. 13 april 1915 (notaris J.A.
 van Iterson, Akte No. 3172).

De Kerk bezat inmiddels de nieuwe pastorie aan de Fred.
 van de Paltshof en aan de Utrechtsestraatweg. De oude pas-
 torie 'aan de Bontekoe' werd afgebroken, deels om de door-
 gang bij de Bergpoort ongeveer met de helft te verbreden,
 en deels ten behoeve van verkoop aan Marinus van Waveren
 (gehuwd met Dirkje Scheffers), die er in 1915 een winkel-
 woonhuis liet bouwen. Marinus was koperslager, zijn zoon
 Ernst was loodgieter. Architect van het pand was J. Smit,

Naam bewoner	beroep	eigenaar	periode	adres	kadastraal
Jor. Frederick van Deuverden g/m Margaretha Bol van Hamersveld	schout en richter	Idem	1621-1624 1624-1634 (weduwe)	huis aan de Bergpoort	-
Jor Anselmus van Deuverden g/m Agnes van Lauwick	schepen in de periode 1635-1650	Idem	1635-1651	huis aan de Bergpoort	-
Jor. Johan Vosch g/m Elisabeth van Stoutenburch	schepen in de periode 1652-1654 weesmeester in 1652	Idem	1652-1662	huis aan de Bergpoort	-
Jor. Jurriaen Vosch geh. Met Helena van Stavenisse	militair	Idem	1662-1691	huis aan de Bergpoort	-
Johannes Rauwers?	predikant	de Stad Rhenen	1691-1692	aan de Bergpoort*)	-
Egidius van de Putt	predikant	de Stad Rhenen	1693-1695	aan de Bergpoort*)	-
Menso Joannes Menso	predikant	de Stad Rhenen	1726-1733	aan de Bergpoort*)	-
Johan Rabo Metz	predikant	de Stad Rhenen	1734-c. 1770	aan de Bergpoort**)	Sectie F nr 1 en 2
Zeno Bachiene	predikant	de Stad Rhenen	1770-1774	aan de Bergpoort**)	Sectie F nr 1 en 2
Jacob van Campen	predikant	de Stad Rhenen	1774-1815	?	Sectie F nr 1 en 2
Barend Taaij (ongehuwd)	predikant	de Stad Rhenen de Herv. Kerk	1795-1819	Heerenstraat 88	Sectie F nr 1 en 2
Isaak Arnold van Beuningen v. Helsdingen g/m Trijntje Meijes	predikant	de Herv. Kerk	1816-1829	Heerenstraat 88	Sectie F nr 1 en 2
Johannes Diesel g/m Cornelia ten Kate	predikant	de Herv. Kerk	1831-1856	Heerenstraat 88 > 99 >> 91	Sectie F NR 1 en 2
Johannes Drost g/m Lydia Pets	predikant	de Herv. Kerk	1856-1861	Heerenstraat 106 > 114	Sectie F nr 1 en 2
Joachimus Hermanus Geselschap g/m Gerarda Johanna van der Flier	predikant	de Herv. Kerk	1862-1871	Bontekoestraat 99	Sectie F nr 1 en 2
Peter Nicolaas Pikaar g/m Maria Cornelia van Herwerden	predikant	de Herv. Kerk	1871-1889	Heerenstraat 99	Sectie F nr 1 en 2
Anne Elle van der Dussen g/m Johanna Jacoba Capel	predikant	de Herv. Kerk	1877-1880	Bontekoestraat 99	Sectie F nr 1 en 2
Fransiscus Hendrik Herfkens g/m Casparina Hendrina Coenraads	predikant	de Herv. Kerk	1882-1885	Heerenstraat 99	Sectie F nr 1 en 2
Nicolaas Marinus de Ligt g/m Everdina Verbrugh	predikant	de Herv. Kerk	1886-1896	Bontekoestraat 99	Sectie F nr 1 en 2
Johannes Philippus Hattink jr. g/m Johanna Catharina Stuve	predikant	de Herv. Kerk	1897-1904	Heerenstraat A 99 (Bergpoort) > 140	Sectie F nr 1 en 2
Willem Reindert Boerendans g/m Wobbina Magdalena Top	predikant	de Herv. Kerk	1906-1911	Heerenstraat 140 Bontekoestraat A1	Sectie F nr 1 en 2
Jacob Marinus Lammers g/m Dirkje Govers	predikant	de Herv. Kerk	1910-1917	Bontekoestraat A1 > 8	Sectie F nr 1 en 2
Benjamin Gijzel g/m Christina Sophia v.d. Berg	predikant	de Herv. Kerk	1913-1919	Bontekoestraat A -	Sectie F nr 1 en 2

Marinus van Waveren g/m Dirkje Scheffers Ernst van Waveren g/m Jan- netje Gijsberta Bouman	koperslager loodgieter electricien	M. van Waveren E. van Waveren	1915-1940	Heerenstraat A 60b > 56	Sectie F nr 1 en 2 > nr 1067
---	---------------------------------------	--------------------------------------	-----------	----------------------------	------------------------------------

Lijst van bewoners van de predikantswoning bij de Bergpoort van Rhenen. Hierbij zijn overlappen te constateren, de gegevens uit de diverse bevolkingsregisters zijn niet volledig en nauwkeurig genoeg om tussentijdse verhuizingen tussen de pastorie aan de Bergpoort en die in de Gasthuisstraat vast te kunnen stellen. Een probleem is ook nog dat bij de predikantsbenoemingen door de stadsregering in de stadsnotulen vrijwel nooit een toegewezen woning wordt vermeld. Adressen voorzien van *) zijn theoretisch bepaald. **) Bestekken uit 1747 en 1748 vermelden bewoning door ds. Metz. In de stadsnotulen van 1772 wordt

vader van de later bekend geworden G.J.H. Smit, die vele percelen in Rhenen heeft neergezet en tevens een begrafenisonderneming en een aannemingsbedrijf leidde. Van Waveren werd een gerenommeerd installatiebedrijf: *M. van Waveren Rhenen, Heerenstraat A 62a, tel. 6. Handel in huishoudelijke en luxe artikelen, elektrische lampen, gasartikelen, emaille-waren, elektrische en radio-installatiën, o.a. Ducretet, N.S.F. en Philips toestellen. In 1915 lood- en zinkwerker, telf. 6.* Het winkelpand ging in de meidagen van 1940 jammerlijk aan de Duitse beschietingen ten onder. Onder architectuur van ir. G.L. van Straaten kwam er een geheel nieuw pand tevoorschijn. Het zou het eerste pand zijn dat in het kader van de Wederopbouw opgeleverd werd. De oostelijke helft werd betrokken door Van Waveren (Herenstraat 42), in de westelijke helft vestigde zich de drogisterij van Westera (Herenstraat 40). Thans zijn er een bloemisterij en een adviesbureau gevestigd.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

De geraadpleegde bronnen zijn grotendeels dezelfde als vermeld bij vorige artikelen in de rubriek 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners', verschenen in Oud Rhenen in de periode 2012-2015. Belangrijke bronnen vormen dit keer vooral de stadsrekeningen en kerkrekeningen, te vinden in het Oud Archief van de Stad Rhenen.

Voorts vormen de transporten voor het gerecht van Rhenen een belangrijke bron van informatie over de eigenaren en bewoners van de Pastoriëwoning.

Deze bronnen kunnen worden geraadpleegd in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHC ZOU) te Wijk bij Duurstede. Overige bronnen, die werden geraadpleegd, zijn o.a.:

Bestekken en contracten van aanbesteding van het onderhoud en herstel van stadsbouwwerken en leverantiën, Stadsbestuur Rhenen, Oud Archief Rhenen, Toegang 152, Inv. No. 106

Reparaties o.a. in 1771 aan de pastorie bij Ds. Bachiene, Stadsbestuur Rhenen, Toegang 152, Inv. No. 64, d.d. 16 maart 1771 en 17 februari 1772

Koninklijk Besluit d.d. 18 april 1818, nr. 123, met betrekking tot aliënantie van gemeentegoederen; de overdracht van

2 pastorieën van de Stad aan de Kerk

Nieuwe pastorie aan de Fred. van de Paltshof, Rh 78, gebouwd in 1861, zie Achter Berg en Rijn Afb. 376

Over de families Vosch van Roelinxweert en Van Stoutenburch te Rhenen zie het artikel over het huis Poelenstein, Oud Rhenen 33, No. 3, september 2014, p. 18-21

Biografie Cornelis van D(e)uverden (1543-1611), schout te Amersfoort van 1579-1611, zie *Geschiedenis van Amersfoort – Deel I* (1996), p. 281 en 282; zie ook het artikel over Cornelis van Duverden door Gerard Raven, conservator van Museum Flehite te Amersfoort, in de Kroniek van Museum Flehite december 2012

Met betrekking tot de machtiging van Jor. Anselm van Deuverden van Voort, als schepen te Sluis, aan Jor. Diderick Vonck van Lienden en later zijn neef Jor. Jan Vonck van Lienden, om namens hem op te treden inzake transport van het huis aan de Bergpoort in 1652 aan Jor. Johan Vosch, zie Stadsrecht Rhenen, Toegang 66, Inv. No. 492, d.d. 3 maart 1652 en Inv. No. 415, d.d. 4 september 1654

Over de erfpachten van de Stad Rhenen zie de Stadsrekeningen, Toegang 152, Inv. No.'s 182 t/m 186

Verkoop van de Pastorie bij de Bergpoort door de Gemeente Rhenen aan de Nederduitsch Hervormde Kerk te Rhenen, zie notariële akte No. 3172 bij notaris J.A. van Iterson te Rhenen, d.d. 13 april 1915

Over overlast door 'hangplek' in 1867 bij de Pastorie aan de Heerenstraat, op de hoek van de Bontekoestraat, zie Stadsarchief Rhenen, Toegang 153, Inv. No. 38

Boedelbeschrijving Pastorie aan de Heerenstraat, hoek Bontekoestraat, naar aanleiding van overlijden van Ds. Hattink in 1904, zie notariële akte bij notaris J.A. van Iterson, d.d. 30 september 1904; Notariële Archieven 70-249, akte No. 1160

Rhenen na de stadsrechtverlening van 1258

Leven en werken in een middeleeuwse stad

Willem H. Strous

INLEIDING

Zaterdagmiddag 10 oktober 2015 wordt in museum Het Rondeel een tentoonstelling over het dagelijks leven in Rhenen tussen 1250 en 1500 officieel geopend. Vanaf dinsdagmiddag 13 oktober 12.00 uur tot en met (voorlopig) zaterdagmiddag 9 januari 2016 begroeten we met veel enthousiasme iedereen die interesse heeft in het dagelijks leven in een middeleeuwse stad als Rhenen.

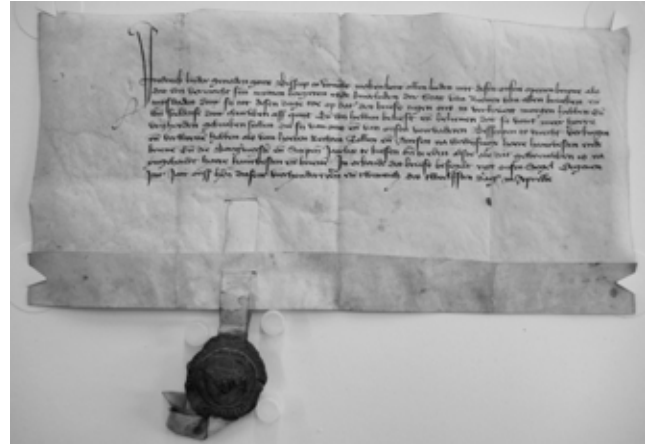
Deze tentoonstelling is een onderdeel van een samenwerkingsproject tussen de musea en historische verenigingen van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen, drie steden die door de Nederrijn en Lek met elkaar zijn verbonden. Het project werd geïnitieerd door het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht ter gelegenheid van de teruggave van het gerestaureerde Poortersboek door Het Utrechts Archief aan Wijk bij Duurstede. In alle drie de steden vinden tentoonstellingen plaats over de middeleeuwse steden. Rhenen bijt het spits af, daarna volgt Wijk bij Duurstede ('De stichting van Wijk bij Duurstede', januari t/m mei 2016) en als laatste Vianen ('Vianen in Lego', april t/m mei 2016).

De tentoonstelling in Rhenen omvat een aantal hoofdstukken uit het dagelijks leven in een middeleeuwse stad, waarvan hieronder korte beschrijvingen worden gegeven, met illustraties van een aantal voorwerpen uit de tentoonstelling. Omdat de deadline voor dit artikel, eind augustus, niet gelijk opging met de voorbereidingen voor de tentoonstelling, zal de verhaallijn van de tentoonstelling anders zijn dan die in dit artikel. Zelfs de titel van de tentoonstelling staat nog niet vast. Wat betreft de tentoon te stellen voorwerpen moest in de tweede helft van augustus en september nog veel overlegd worden. De hier beschreven onderwerpen komen echter allemaal terug in de tentoonstelling.

STADSRECHTEN

Het Rhenense stadsrecht

De oorspronkelijke stadsbrief is bij de grote stadsbrand in 1400 verloren gegaan, evenals de herbevestiging uit 1403. Een kopie van deze laatste is echter bewaard gebleven in het bisschoppelijk archief in Utrecht van de herbevestiging uit 1421 heeft stadssecretaris C. Klerck in 1703 kopieën laten maken. Uit deze afschriften leren wij dat bisschop Frederik van Blankenheim op 28 februari 1403, verblijvend op zijn slot Ter Horst onder Achterberg, vanwege de veelvuldige trouwe diensten die de Rhenense burgers hem en zijn voorgangers hadden bewezen, hun een nieuwe stadsbrief geeft. Hij verweist daarbij naar de privileges en vrijheden die zij van zijn

De herbevestiging van de stadsrechten door Frederik van Blankenheim, 12 april 1421, RHCZOU, Oud Archief Rhenen T 152 inv.nr. 91a, 39 x 29cm

voorgangers hadden ontvangen.

Allereerst worden door de burgers van Rhenen jaarlijks op de avond van Sint Peter (22 februari) negen loten getrokken, waarna de trekkers van de loten door de richter de eed wordt afgenomen. Deze negen burgers kiezen twee burgemeesters en zes schepenen. Ook deze leggen voor de richter de eed af. Daarna volgen nog negen artikelen.

Alle burgers die tussen de Grebbe en de Vorder wonen aan beide zijden van de berg zijn vrij van alle schattingen en keurgeld en van diensten aan kasteel Ter Horst. Alle burgers van Rhenen zijn vrijgesteld van tolgeld voor zichzelf en hun goederen die te land en te water voor hun eigen gebruik in Rhenen aankomen, tenzij zij de goederen later verder vervoeren. De burgers mogen niet aangehouden en in gijzeling worden genomen, tenzij er doodslag in het spel is, waarop de doodstraf staat of levenslange kerkerstraf. Kooplui die voor de jaarmarkt Rhenen bezoeken krijgen vrijgeleide gedurende drie dagen vóór en drie dagen ná 'men 't cruys opricht'. Voor de weekmarkt krijgen zij die dag vrijgeleide. Inbreuken op de privileges en vrijheden van de stad mogen door de burgers voor de rechter gebracht worden 'sonder toorn en misdoen'. Omdat Rhenen aan de rand van het Sticht ligt mogen de burgers vrijelijk reizen, uitgezonderd naar de landen die grenzen aan het Sticht tussen Ameide en Bodegraven, een opmerking die nader onderzoek vergt. Een Rhenenaar die te recht staat of zijn recht zoekt bij zijn dagelijkse rechter wordt niet gedagvaard voor de Official - rechter in de kerkelijke

rechtbank - in Utrecht, tenzij het een geestelijke zaak betreft. De richter, de burgemeesters, de schepenen en de gemeente hebben de vrijheid keuren en renten in te stellen ten behoeve van de stad. Van al deze keuren en renten komt de vierde penning ten goede aan de bisschop en zijn opvolgers en de andere drie penningen zijn tot nut van de stad.

Rhenense stadsbrieven

Het eerste schriftelijke bewijs van stadsrechten, waar altijd naar wordt verwezen, dateert uit 1258 als Hugo van Rhenen en zijn echtgenote Wendelmoed hun testament opmaken. Omdat zij dit doen ten overstaan van schepenen en burgers van Rhenen wordt de akte gezegeld met het stadszegel van de stad. Het zegel toont een afbeelding van een burch met drie torens en daarboven een sleutel. Het randschrift luidt 'sigillum.burgensium.de.Rene', vertaald als 'zegel van de burgers van Rhenen'.

Cox heeft in 2008 bij zijn onderzoek naar de stadsrechten van Rhenen in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde te Utrecht een oorkonde van 5 mei 1258 gevonden, waarbij graaf Otto van Gelre en de Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden vrede sluiten, waarbij Rhenen als stad wordt genoemd. Helaas is bij de grote stadsbrand van 1400 het stadsarchief verloren gegaan, waarmee de originele stadsrechtbrief voorgoed verdwenen is waardoor wij de originele tekst nooit zullen kennen noch de datum waarop het stadsrecht werd verleend en door welke bisschop als landsheer. In 1403 werd het stadsrecht herbevestigd door bisschop Frederik van Blankenheim, maar ook deze oorkonde is verloren gegaan. In 1421 werden de privileges nogmaals bevestigd door dezelfde bisschop. Nog weer later, in 1433, deed bisschop Zweder van Culemborg dit ook, evenals in 1481 bisschop David van Bourgondië.

Een stadsrecht werd verleend door de landsheer en in het Sticht, nu ongeveer de provincie Utrecht, was dat de bisschop die niet alleen geestelijk leidsman was maar ook wereldlijke macht bezat. Cox stelt dat het het meest waarschijnlijk is dat bisschop Hendrik van Vianden tussen 1250 en mei 1258 aan Rhenen stadsrecht heeft geschonken.

BESTUUR

Het stadsbestuur

De oudste vermelding van het stadsbestuur van Rhenen, van burgemeesters en een raad, dateert van 15 mei 1351. Op die datum zegelen 'Borgmeisters, Scepenen ende Raet, ende ghemene borghers der stede van Rhenen' met anderen het vredesverdrag tussen bisschop Jan van Arkel en graaf Willem van Holland. De burgers hadden dus uit hun midden een bestuur gekozen en deden zelf ook mee met het besturen. Dit meebesturen houdt eeuwenlang stand want nog tot begin zeventiende eeuw wordt melding gemaakt van 'de sestienen uit de burgerij', als zij in 1607 betrokken worden bij de aanbesteding van een wijk, een afwateringssloot in het veen, in Achterberg.

Van deze 'sestienen' is ook sprake in de *Ordonnantie op de administratie, zoo van de Politie als Justitie der Stad Rhenen, geordonneert ende gestatueert by de Keyserl. Majesteyt, in Octob. MDXLVI*. Deze Ordonnantie werd door keizer Karel V opgesteld omdat hem gebleken was dat er nog niet zoiets was voor Rhenen; men werkte 'als vanouds, uit privilegiën en oude costumen, etc.'. In deze Ordonnantie uit 1546 wordt achtereenvolgens melding gemaakt van de aanstelling en taken van schout, twee burgemeesters, zeven schepenen, de cameraar en acht raden, en voor allen is een eed voorgeschreven. In art. xxxiii dat de acht raden behandelt, worden in het tweede gedeelte zestien van de voortreffelijkste burgers en inwoners opgevoerd die ingeval van 'grootte merckelycke en sware saacken ende anders niet' door schout en burgemeesters kunnen worden opgeroepen om mee te overleggen en te besluiten.

Het Oude Raadhuis

De stadsbestuurders en de schepenen hielden hun vergaderingen in een raadhuis, waarover voor het eerst in 1391 in twee oorkonden melding wordt gemaakt. Met verwijzing naar de erfpacht hierin vermeld wordt in de administratie van het Duitse Huis de plaats van dit stadhuis precies aangegeven. Het ligt aan de westzijde van de markt, gericht

De trapgevel aan de achterkant van het Oude Raadhuis dateert uit de middeleeuwen

naar het oosten, met aan de achterzijde het kerkhof. Na de grote stadsbrand van 1400 werd door de stad in 1415 een erf gepacht aan de markt waarop een nieuw stadhuis werd gebouwd, maar nu gericht op het zuiden. De achterzijde van het huidige Oude Raadhuis aan de Markt is de originele muur uit de middeleeuwen, de voorzijde dateert uit circa 1730, na uitbreiding en restauratie van het middeleeuwse gebouw in dat jaar. In de hal van het gebouw bevindt zich nog steeds de schepenbank waar recht werd gesproken.

Families die er toe deden

Er zijn in Rhenen families geweest die hun naam hebben achtergelaten, in tegenstelling tot het overgrote deel van de inwoners dat voor altijd onbekend zal blijven. De families die er toe deden vinden we op diverse plaatsen terug. Van vader Dionijs en zoon Lodewijk van Leefdael is bekend dat zij

Grafzerk van Dionijs van Leefdael in de Cunerakerk

familie ligt nog een grafzerk in de Cunerakerk.

In het op één na oudste charter uit 1350, dat in het stadsarchief wordt bewaard wordt een Aelbrecht van Hemerten vermeld die de weerd te Remberten in leen krijgt van de bisschop. Vierentwintig jaar later is het Willam Vleminck van Hemerten die de weerd in leen heeft. In 1416 is Johan Borre van Hemerten de leenman van het goed en zo gaat de band tussen deze familie Van Hemerten en Remmerden decennialang door.

Zo komen we ook de namen van de Valckenaers, de Freys van Dolre's en de Van Rhenens tussen 1337, het begin van de

Schepenbank in het Oude Raadhuis, door J.P.C. Grolman in 1905

muntmeesters van bisschop David van Bourgondië zijn geweest. Ook is Lodewijk van Leefdael in 1475 naar Rome gereisd om daar bij de paus te lobbyen voor een aflat voor iedereen die een bepaalde bijdrage zou leveren aan de bouw van de Cunerakerk. Hij kwam terug met een brief met de zegels van achttien kardinalen. Van zijn

archiefstukken, en 1500 (en later) veelvuldig tegen. Meest bij eigendomsoverdrachten, maar ook bij testamenten, en op grafstenen in de Cunerakerk, voorzien van hun wapens. Dit waren personen die iets te vertellen hadden in het bestuur van de stad en het gewest.

RECHTSPRAAK

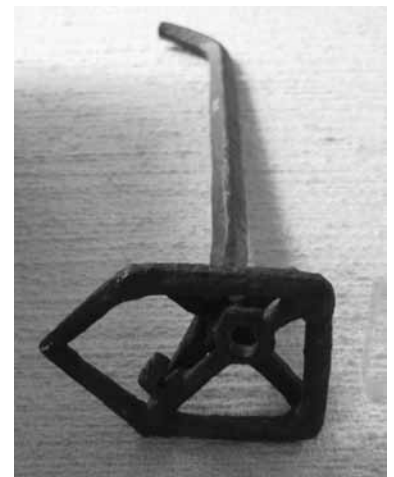
De schepenbank

In juni 1270 is voor het eerst sprake van een rechtbank in Rhenen met een schout en schepenen als in een oorkonde melding wordt gemaakt van 'sculteto, scabinis in Rhenen'. Even later, in juli 1285, zegelen 'scultetus et scabini de Rhenen' een oorkonde met het zegel van de Rhenense gemeente van die dagen: 'sigillum commune opidi nostri'. Bij de Stichtse landbrief van 1375 wordt Rhenen genoemd als één van de steden waar de schepenbank bevoegd was criminele rechtspraak uit te oefenen.

Criminele en civiele zaken

Rhenen had de bevoegdheid om doodvonnissen uit te spreken. Voordat echter tot executie kon worden overgegaan moest het gerecht eerst de bisschop via zijn raadgevers informeren. Ging de bisschop akkoord met het vonnis dan kon het worden voltrokken. Rhenen had geen beul, maar deed een beroep op de scherprechter van Utrecht. Niet iedereen

Ijzeren brandijzer met schuingeplaatste sleutel in een schild, 17^e eeuw of ouder (coll. Het Rondeel, Rhenen)

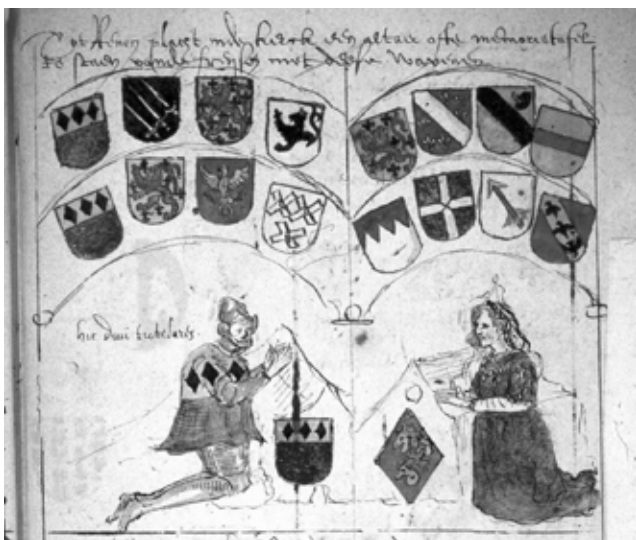
in Rhenen was altijd akkoord met het vonnis zodat de executieplaats met de galg werd afgezet met weerbare mannen uit Veenendaal. In één geval is bekend dat vóór het vertrek van de beul uit Utrecht uit voorzorg een persoon uit Rhenen in gijzeling werd genomen in Utrecht. Het liep inderdaad uit de hand, de beul verloor zijn eigen leven en de gegijzelde kwam pas vrij na betaling van een grote som geld.

Niet alleen criminele zaken werden door de rechtbank behandeld maar ook civiele zaken. De oudst bekende zaak uit het oudarchief van de stad is uit 1438, met een vervolg in 1461 over het houden van schapen in Laar die over andermans land liepen. Afgesproken werd dat loslopende schapen zouden worden geschut, waarna de eigenaar ze kon komen ophalen. Daarna is er in 1473 een geschil, nu inzake een pachtvereenkomst over twaalf morgen land, gelegen in de Marsch en genaamd Juffrouw Nuybers land, waarvoor jaarlijks negentwintig gulden aan pacht moest worden betaald

Zoengeld

In de middeleeuwen kwam nederslag, synoniem voor doodslag of manslag, tamelijk vaak voor. De mannen liepen voor eigen veiligheid gewapend rond en er werd nogal stevig gedronken. Nederslag betekende het doden van iemand in een opwelling, ook wel simpele doodslag genoemd, zonder bijzondere of bezwarende omstandigheden. Het werd niet hoog opgevat; de grootste zorg was te voorkomen dat er weerwraak zou volgen. Iedereen kon vrede gebieden, bijvoorbeeld de pastoor, maar ook de herbergier in wiens gelagkamer nogal eens wat voorviel. Het was zaak zo snel mogelijk tot een verzoening tussen partijen te komen, waarbij aan de bloedverwanten van het slachtoffer zoengeld werd betaald en aan de overheid vredegeld wegens het verbreken van de vrede.

Memorietafel van Freyse van Dolre in Cunerakerk, getekend door Buchell in 1639, aanwezig in de Universiteitsbibliotheek Utrecht (A.J. de Jong, Voorthuizen)

Restant van de keermuur bij de Bergpoort, nu te zien in de parkeergarage (A.J.P.M. Maas, Rhenen)

Ook voor het zieleheil van het slachtoffer was aandacht; er moesten missen gelezen worden.

In 1415 raakten twee mannen uit aanzienlijke geslachten, Willem van Hemerten en Derick Freyse van Dolre Evertssoen, met elkaar slaags en beiden overleefden het gevecht niet. De families bleken snel tot overeenstemming te zijn gekomen in een terechtzitting waarbij de bisschop van Utrecht aanwezig was. In 1418 werd een vicarie gesticht voor het zieleheil van de twee vaders. Er werd een geestelijke aangewezen voor het driemaal per week lezen van de mis en hij werd betaald uit een eeuwigdurende rente van jaarlijks zeven Franse schilden² van de familie Freyse en vijf Franse schilden van de familie Van Hemerten. De missen werden gelezen in de kapel in het klooster van de zusters te Rhenen, later de Agnieten.

STADSMUREN

Keermuur

In het voorjaar van 2011 werden bij opgravingen, ten gevolge van de nieuwbouw van Het Rhenens Hof, resten van de dubbele stadsmuur van Rhenen teruggevonden. Dat Rhenen een dubbele stadsmuur heeft gehad was al bekend uit een opgraving in 1943 en uit het schilderij van de inname van Rhenen door de Kleefse troepen in 1499. Ook Schoemaker heeft naar deze bijzondere muur kunnen verwijzen naar aanleiding van

Serviesgoed uit 1300 tot 1500 (coll. Het Rondeel, Rhenen)

hoogteverschillen niet mogelijk om die te vullen met water. Bovendien dreigde daar de muur te verschuiven zodat een keermuur noodzakelijk werd met daartussen een talud, en voor de keermuur een droge gracht, beplant met doornige struiken.

Een stuk van de keermuur is te bezichtigen in de parkeergarage van Albert Heijn, met een aantal archeologische voorwerpen uit de middeleeuwen. Elders in de parkeergarage is een stuk steunbeer bewaard om te laten zien hoe op diverse plaatsen de keermuur moest worden verstevigd tegen omvallen. Uit de keermuur zijn drie baksteenmonsters uit de oudste bouwphase genomen voor luminescentiedatering en dit gaf als resultaat dat de stenen tussen 1320 en 1363 zijn gebakken. Daarmee zou het verhaal bevestigd zijn dat bisschop Jan van Arkel rond 1350 de stadsmuur van Rhenen heeft laten aanleggen. Echter, de formaten van de gebruikte bakstenen wa-

ren gangbaar in het begin van de zestiende eeuw, zo'n honderdvijftig jaar later. Bij de datering van de stadsmuur blijven dus nog steeds vragen om te beantwoorden.

DAGELIJKS LEVEN

Eten en drinken

Om een indruk te krijgen van wat de middeleeuwen, en dus ook de Rhenenaren, dagelijks aan voedsel nuttigden, zijn beerputten van onschatbare waarde. Hoe de regels in Rhenen waren weten we niet, maar in

Gruitbier, volgens recept uit 1407, is tegenwoordig weer te krijgen bij de stadsbrouwerij Jopen in Haarlem

de teruggevonden 'Memorye om te fortificeren die stadt van reenen' uit 1532. Rhenen had uiteraard om zijn stadsmuur een gracht, maar aan de noordzijde was het door

veel steden stelden de overheden tussen de dertiende en vijftiende eeuw hun inwoners verplicht om op hun erf een beerput te graven; tot die tijd werd door het gewone volk de behoefte gewoon op straat gedaan, waarna de regen die wel wegspoelde. De leden van de betere stand hadden al eerder hun eigen beerput achter hun huis. Archeologen zijn gek op beerputten, omdat zij daaruit aan de hand van de beerresten kunnen zien welk soort vlees en vis gegeten werd, en welke groenten, vruchten, peulvruchten, uien enz. op tafel kwamen. Behalve voor menselijke uitwerpselen werd de beerput ook gebruikt als afvalput. Er werd van alles ingegooid wat niet meer bruikbaar was, zoals gebroken aardewerk en glas. Zo weten we wat er gegeten en gedronken werd en welk serviesgoed er werd gebruikt.

De intocht van Nicolaas van Cusa in de Nederlanden in 1451, door Caspar Luyken, 1700 (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-1896-A-1936-8-1790)

Bier

De Duitse Orde bezat het gruitrecht. Gruit was eeuwenlang het beste kruidenmengsel (o.a. gagel) voor het brouwen van bier, maar het verbouwen daarvan was niet voor iedereen weggelegd. Landsheren, zoals graven, hertogen en bisschoppen, hadden zich het recht tot exploitatie van de grond toegeëigend en iedereen die bier wilde brouwen kon daarom het gruit alleen maar krijgen bij de ambtenaren van de landsheer, tegen een door hem vastgestelde prijs. Voor de Ridderlijke Duitse Orde was het daarom een belangrijke aanwinst toen graaf Otto van Bentheim dit gruitrecht aan de Rhenense Commanderie van de Orde schonk.

Bier werd in de middeleeuwen gedronken als water, dus kwam er veel geld in het laadje van de broeders in de Commanderie. Burgemeesters en schepenen van Rhenen kregen in 1351 het

gruitrecht in eeuwige erfpacht tegen 6 pond zwarte tournooisen jaarlijks. Een voor de broeders voordelige regeling, want even later kelderde de waarde van het gruit doordat werd overgegaan op de grondstof hop, dat de houdbaarheid van bier bevordert zodat het verhandelbaar is naar andere steden.

RELIGIEUS LEVEN

Aflaten

In 1451 bezocht kardinaal Nicolaas van Cusa (Nicolaus Krebs, theoloog en filosoof, *1401 Kues aan de Moezel, †1464 Todi in Italië) in opdracht van paus Nicolaas V de Nederlanden om de toestand van het kerkelijk leven te onderzoeken. Van de gelegenheid werd door het Rhenense stadsbestuur gebruik gemaakt om de kardinaal om een aflatbrief te vragen ten gunste van de bouw van de kerk, hoewel er al veel geld in het laatje kwam door de vele pelgrims in Rhenen, die in de maand juni deelnamen aan de grote, kilometerslange procesie ter ere van Sint Cunera. Een vermelding van een eerste bedevaart in opdracht van de domdeken van Utrecht vinden we in 1405. Ook de Rhenense commandeur van het Duitse Huis in die tijd riep de hulp in van Cunera om de dalende lijn van teruglopende inkomsten om te zetten in een stijgende.

De kardinaal stemde in met het verzoek en in de aflatbrief, gedateerd 20 september 1451 te Arnhem, werd eenieder, die regelmatig de mis bezocht en de kerk financieel bedacht met giften, ontslagen van de plicht tot kleine bedevaarten. Dit gold ook voor hen die gedurende 100 dagen geholpen hadden met de bouw, de versieringen, de vergroting en de verbetering aan en van de kerk. Wat precies het doel is geweest van het bezoek van de kardinaal aan Rhenen is niet bekend, misschien was hij alleen maar op doorreis en was hij onder de indruk van de werkzaamheden aan de kerk. Maar misschien moest hij de Cunera-bedevaart op misstanden onderzoeken.

De vertaling van de in het latijn geschreven aflatbrief in Haakman spreekt over de kerk als 'deselfs opbouwning'. We maken hieruit op dat men in die jaren aan de Cunerakerk werkte, waardoor zij haar huidige omvang en vorm heeft gekregen, ter vervanging

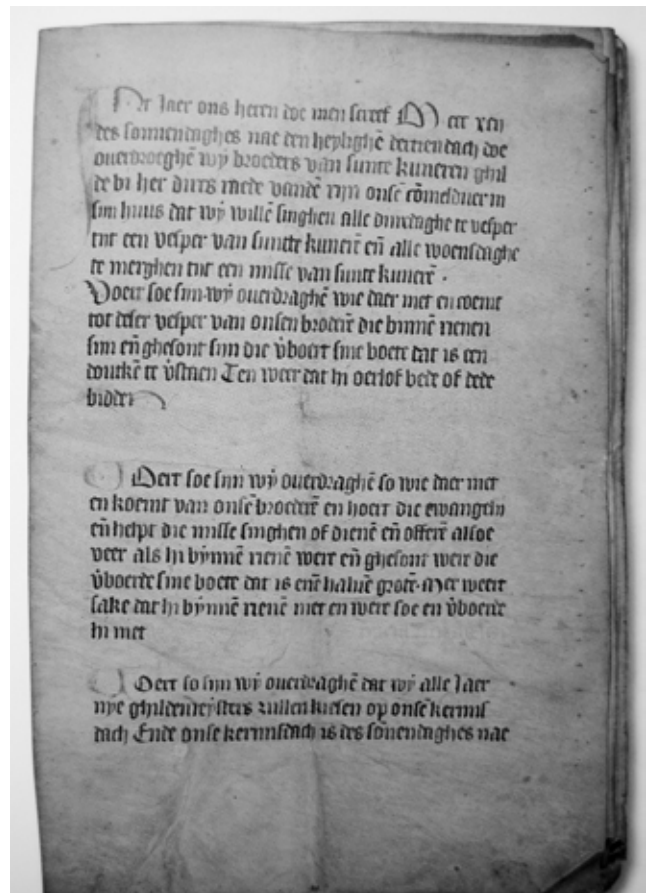
*Pelgrimsteken
(coll. Het Rondeel, Rhenen)*

van een ouder gebouw, waarover al in de 'Vitaec', het levensverhaal van Meinwerk (ca 975-1036), bisschop van Paderborn, wordt geschreven.

Rhenen als pelgrimsoord

Rond het graf van Cunera vonden wonderen plaats, met als gevolg dat de bevolking vroeg om haar heilig te verklaren. Rond 1520 is een boekje verschenen waarin het leven van Cunera wordt verhaald en waarin tal van wonderen worden beschreven, veelal genezing van keelziekten of opstaan uit de dood na verdrinking. Ook de genezing van zieke paarden zou bevorderd worden door de verering van de heilige. Er is een geval uit 1593 bekend, zo'n dertien jaar na de overgang naar het protestantisme in Rhenen, waarin een boer werd bestraft omdat hij met zijn zieke paard driemaal rond de Cunerakerk was gegaan in de hoop dat het dier zou genezen. Al vanaf de elfde eeuw werden enkele Cunera-reliëken in Rhenen bewaard, waaronder de halsdoek waarmee Cunera was gewurgd. Toen er wonderen gebeurden rondom deze reliëken, werd de stad een bedevaartsoord. Dat begon in de veertiende eeuw. Al die pelgrims betekende handel en dat bracht de Rhenenaren veel geld in het laatje. Of de kerkelijke en wereldlijke leiders echt blij waren met deze verering is nog maar de vraag. De pastoors zullen de wenkbrauwen

*Stichtingsbrief van het Sint Cuneragilde uit 1392
(coll. Het Rondeel, Rhenen)*

gefronst hebben als de kerk werd gebruikt als slaapplek voor de vele bezoekers en, voor en na de processie op 12 juni, de feestdag van Cunera, de zwaarddansers en vuurvreter er een kermis van maakten. De stadsbestuurders zullen de handen vol gehad hebben aan het bewaren van de orde in de stad en omgeving.

Van Cunera bestaan nog relikwieën: de dwale of worgdoek in Museum Catharijneconvent in Utrecht, een schedelrelik in de Gertudiskapel in Utrecht, stukjes bot in Heeswijk en Berlicum. De bedevaartgangers konden van het stadsbestuur een pelgrimsinsigne kopen, als bewijs van hun bedevaart. Ze werden ook geacht een kwaad afwerende werking te hebben. Het merendeel van de tekens was in lood, maar voor wie het kon betalen waren er ook zilveren en vergulde tekens in de aanbieding.

De Reformatie van 1580 maakte aan de Cunera-verering een einde en daarmee ook aan een economische bloeiperiode van de stad.

Het Cuneragilde

Op 13 januari 1392 kwam in het huis van de Commandeur van de Duitse Orde in Rhenen een aantal mannen bijeen om het kerkelijke Sint Cuneragilde te stichten. De commandeur in die tijd was Dirk van de Rijn die, waarschijnlijk om de teruglopende belangstelling voor zijn orde en bijbehorende inkomsten nieuw leven in te blazen, het initiatief nam tot dit gilde. Hij gebruikte daar ook de al aanwezige interesse voor het leven van de heilige Cunera voor. Zijn opzet schijnt gelukt te zijn, want door de activiteiten van het gilde en de toeloop van pelgrims werd al het werk voor de twee priesterbroeders van de Orde te veel en moesten er twee bij komen.

Op deze 13^e januari 1392 kwamen vijftig broeders en 37 zusters, met name genoemd, met Dirk van den Rijn overeen dat zij alle dinsdagen een vesper van Sint Kunera zouden zingen en alle woensdagochtenden een mis. Er werden ook nog 66 namen van dode broeders en zusters genoemd.

Zou een broeder verzuimen bij een vesper terwijl hij wel in Rhenen was en gezond was, dan kostte hem dat een douter (duit), en bij afwezigheid van een mis een halve groot. Daar stond tegenover dat ieder die de vesper en de mis bijwoonde veertig dagen aflat verdiende. Ieder jaar op 'kermisdag', dat is de zondag na Sint Jacob, zouden nieuwe gildemeesters worden gekozen en de aftredende gildemeesters moesten dan rekening en verantwoording afleggen van hun beleid van het afgelopen jaar. Wie in het gilde wilde worden opgenomen moest op woensdag een verzoek doen aan de gildemeesters en daarvoor twee pond was schenken.

Er volgden nog regels hoe gezorgd moest worden voor broeders en zusters die overleden, en bij twist of tweedracht tussen gildebroeders moesten de gildemeesters de partijen verzoenen. Als inkomsten voor het gilde had de

Landcommandeur van de Duitse Orde bepaald dat de helft van de offerande van de woensdagmorgenmis voor het gilde zou zijn.

Aan goede werken deden de broeders en zusters ook: als een arme in het gasthuis of zijn eigen huis zou sterven en hij/zij zou de kaarsen niet kunnen betalen, dan zou het gilde die kosten om Gods wil en om Sint Kunera's wil dragen.

De Duitse Orde in Rhenen

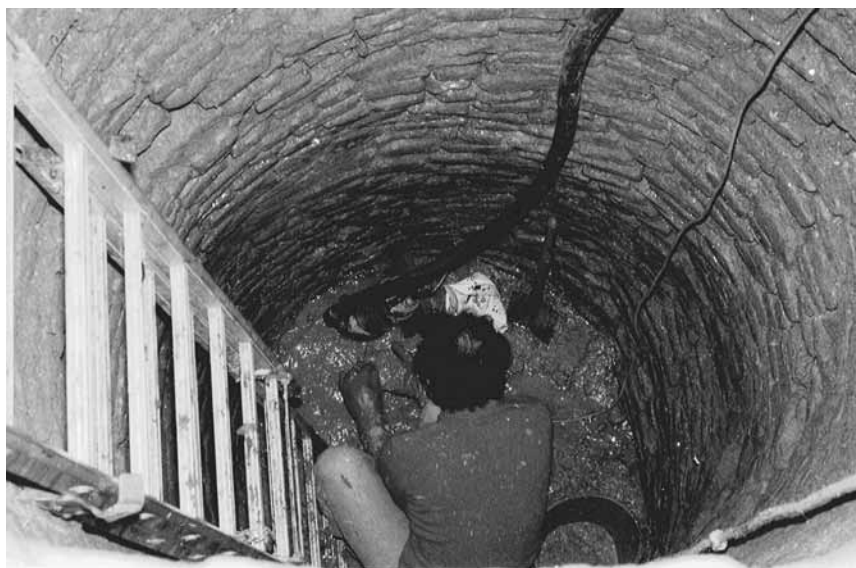
Tijdens één van de kruistochten ontfermden enkele kruisvaarders uit Duitsland zich over de zieken en gewonden in het Heilige Land en stichtten een hospitaal. In 1198 erkende de paus deze beweging als de Duitse Orde, een geestelijke orde voor priesters en ridders die onder de gelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid zich zouden inzetten voor de verdediging van het christelijk geloof met behulp van het woord, het gebed en het zwaard.

Als een ridder zou deelnemen aan een kruistocht kon hij daarmee kwijtschelding verdienen van zijn zonden. Kruistochten waren echter niet zonder gevaar, de tocht was lang met veel ontberingen en aan het eind wachtte in Palestina het gevecht met de moslims. Een financiële bijdrage was een goed alternatief. Door zo'n schenking kon in Utrecht een afdeling, een balije, van het Duitse Huis gevestigd worden, onder leiding van een Landcommandeur. Een Hugo van Rhenen en zijn vrouw Wendelmoed schonken in 1263 al hun bezit in Rhenen aan de Duitse Orde en Otto, graaf van Bentheim, schonk een paar jaar later het patronaatsrecht van de kerk van Rhenen aan de Orde. Waarschijnlijk daardoor werd in 1277 in Rhenen een commanderij van de Duitse Orde gesticht. In Rhenen zullen geen ridderbroeders van de orde zijn geweest, wel priesterbroeders als pastoor van de Cunerakerk, verantwoordelijk voor de zielzorg van de parochianen. Hun onderhoud werd betaald uit de aanzienlijke bezittingen in en om Rhenen.

Bij de Reformatie in circa 1580 ging de Cunerakerk over in protestantse handen. De commanderij, waar zo'n driehonderd jaar lang priesters hadden gewoond, mocht blijven bestaan en de Orde mocht zijn bezittingen behouden als

Een priesterbroeder, volgens de kledingvoorschriften uit 1606 (A.J. de Jong, Voorthuizen)

H.P. Deys op de bodem van de put bij het oude veerhuis in de Palmerswaard tijdens de opgraving in 1984. Uit de put kwamen veel scherven. (H.P. Deys, Rhenen)

de ridderbroeders maar van protestantse huize zouden zijn. De Ridderlijke Duitse Orde is er nog steeds en ook is er een commandeur van Rhenen.

HANDEL EN VERKEER

Het veer te Rhenen

Voor het eerst wordt van een veer bij Rhenen gesproken in een akte van 25 september 1350 als de hertog van Gelre toestemming geeft aan Aelbrechte van Hemerten om over zijn land te gaan vanaf de veerstoep, dus aan de Betuwse kant van de rivier. Aangenomen wordt dat dit veer bij Remmerden lag omdat in die tijd de Marsch een moerassig gebied was waar met een wagen moeilijk doorheen te komen was, en bovendien was de Marsch Stichts grondgebied. Ook is er een verklaring uit een gerechtelijk onderzoek van 6 augustus 1465, waarbij de getuige verklaart zijn vader te hebben horen zeggen dat men te Verhuizen (tegenover Remmerden in de Betuwe, net buiten de Marsch) met wagens en paarden placht over te varen omdat er voor Rhenen geen 'veerstat' was. Van Iterson veronderstelt dat na de bedijking van de Marsch in de veertiende eeuw het oorspronkelijke voetveer bij Rhenen geleidelijk veranderde in een volledig overzetveer. De eerste pachters waren Henric Man en Willem de Bruijn. Dit veer heeft niet op de plaats gelegen die wij van het veer tot 1957 kenden. In november 1983 stuitten grondwerkers in de Palmerswaard op een put en een tegelvloer. Met toestemming van de gemeente is een aantal leden van de Historische Vereniging aan het graven gegaan en heeft het veerhuis blootgelegd dat daar vanaf de middeleeuwen tot circa 1700 heeft gelegen. Op de kaart van Jacob van Deventer van circa 1558 is de plaats weergegeven. Ook Marcelis van Oort heeft in zijn kaartboek van 1602 de plaats van dit oude veer ingetekend. Na 1672/1673, toen het veerhuis zwaar beschadigd werd door

de Fransen, is het door de stad Rhenen weer hersteld. In 1748 wordt het beschreven als 'een geheel vervallen gebouw'. In die tijd voer de veerschuit allang van een circa 300 meter oostelijker gelegen plek naar de Betuwse overkant, waarschijnlijk omdat de oude plaats onbereikbaar was geworden door aanslibbing en stroomveranderingen.

De tol over de Rijn en de Toltoren

Tot circa 1200 had de bisschop in de Tollenburg zijn water- of riviertol in de Marsch, de polder tegenover Rhenen die nu Burens grondgebied is. In het begin van de dertiende eeuw wijzigde de belangrijkste rivierarm van de Rijn zijn loop tot vlak onder Rhenen, waardoor de bisschop genoodzaakt werd zijn tol te verleggen, waarvoor hij een toltoren

liet bouwen zoals hij dat in de Marsch had gedaan - Rhenen had in deze tijd nog geen stenen stadsmuur. Op de ca 1832 in gebruik genomen kadastrale kaarten heeft het bastion ten zuidwesten van de Cunerakerk zijn eigen nummer, F 424 1 are groot, en is daarmee ongeveer 3 à 4 maal zo groot als de andere torens op de stadsmuur. Volgens Van Iterson was begin twintigste eeuw aan het metselwerk te zien dat het bouwwerk niet gelijktijdig met de aangrenzende gedeelten van de stadsmuur is gebouwd.

Restant van de Toltoren in 1917 (foto door H.A. Veltman, coll. H.P. Deys, Rhenen)

Spek stelt dat tussen ca 1200 en 1450 de Rijn langs de steilrand van het Rhenense stukje van de Heuvelrug schuurde, waarlangs in de veertiende eeuw de stadsmuur met de Rijnpoort werd gebouwd. Toen in de vijftiende eeuw de Rijn zijn hoofdstroom weer iets naar het zuiden verlegde, naar

zijn huidige bedding, werd het achtergebleven water langs de stadsmuur gebruikt als stadsgracht en heeft als zodanig eeuwenlang dienst gedaan.

Bisschop David van Bougondië verplaatste de tol naar Wijk bij Duurstede, wat een economische adering zal zijn geweest voor Rhenen. Eeuwenlang was de Rijn een be-

Links een zgn goudgulden, geslagen in Rhenen onder bisschop Floris van Wevelinkhoven, 1379-1393. Rechts een zgn mijt, eveneens geslagen in Rhenen (Het Rondeel, Rhenen, bruiklenen van Museum Flehite, Amersfoort)

langrijke waterweg waarlangs talloze vaartuigen mensen en goederen vervoerden van oost naar west en vice versa. Vanaf het moment dat de rivier vlak langs Rhenen stroomde, legden de schepen aan om passagiers af te zetten of aan boord te nemen, goederen te laden en te lossen, en om de bisschoppelijke schatkist te vullen met tolgelden.

Toen de inkomsten van de tol wegvielen werd de naam van de toren veranderd in Costverlorentol.

De bisschoppelijke munt in de Muntstraat

Een der belangrijkste gebouwen binnen Rhenen was de bisschoppelijke munt, hoewel de stad zelf geen recht van munt had. De stad Utrecht had vanaf de tiende eeuw het muntrecht tot keizer Karel IV in 1364 bepaalde dat de bisschoppen ook buiten de stad Utrecht munten mochten laten slaan. Van Iterson meldt dat hij in een akte van 19 mei 1392 tegen komt dat bisschop Floris van Wevelichoven (1378-1393) voor een oorlog tegen de burggraaf van Montfoort geld nodig heeft, te weten 'vijf duseut goede gulden, also wy voor desen tot Renen hebben doen slaan ...'. Tussen 1364 en 1392 zal dus, waar-

Een trip (coll. Het Rondeel)

schijnlijk in de Muntstraat, een zogenaamd landsheerlijk muntatelier zijn gevestigd. Bisschop David van Bourgondië heeft het atelier vóór 1479 naar Wijk bij Duurstede, zijn zomerresidentie, verplaatst, want in dat jaar verzoekt de stad Utrecht aan de bisschop de munt weer in Rhenen te vestigen: 'Rhenen was een schamele gemeente die haar brood verdiende aan de munt'. De bisschop heeft aan dit verzoek geen gevolg gegeven want in 1494 verplaatste hij de munt van Wijk bij Duurstede naar Hasselt in Overijssel.

Combrink vermeldt enkele munten die in Rhenen zijn geslagen. Het was arbeid voor een klein aantal personen, maar wel vertrouwenswerk. De muntmeester was daarom een aanzienlijke, integere figuur.

Dionijs van Leefdael (ca 1395-ca 1491) was van 1457 tot 1469 muntmeester van de Utrechtse bisschop, voor de laatste maal wordt hij als muntmeester vermeld in 1478. Zijn zoon Lodewijk van Leefdael (ca 1430-ca 1506) wordt reeds vanaf 1469 als bisschoppelijk muntmeester vermeld, zeker tot 1485, afwisselend met zijn vader.

WERKEN

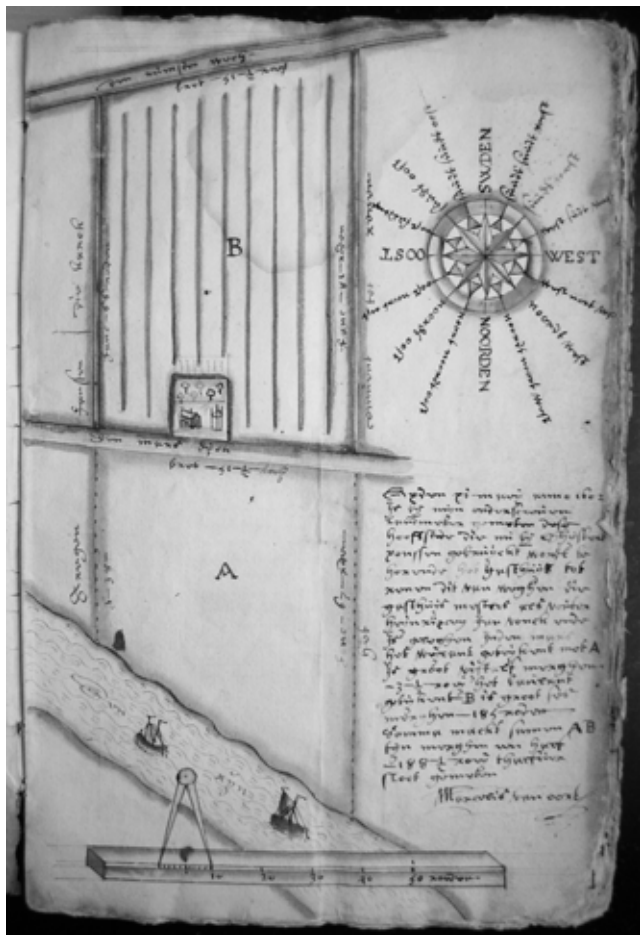
Ambachten

Van de ambachten uit de periode 1250 tot 1500 is maar weinig tastbaars overgeleverd. Of het moet zijn wat de metselaars hebben achtergelaten aan de teruggevonden keermuur bij de voormalige Bergpoort, en de steenhouwers en de leidekers aan de Cunerakerk. In beerputten worden scherven van het werk van glasmakers en pottenbakkers teruggevonden. Zoals ook in de tentoonstelling een trip te zien is van een schoenmaker.

In 1371 wordt in een charter van de Ridderlijke Duitse Orde gesproken over de buitenmolen ten westen van de stad. Deze molen heeft alleen maar kunnen draaien nadat de bouwman had geploegd, geëgd, gemest, gezaaid en geoogst en zijn graan naar de molen had gebracht. Het meel dat de molenaar produceerde werd door de bakker verwerkt tot het dagelijkse brood. Zo had ook de bierbrouwer zijn werk, de veerman zette de reizigers over de Rijn, de poortwachters hielden toezicht op wie de stad in- en uitging, de vissers wierpen hun netten uit in de rivier, de schipper vervoerde

Een blauwgrijs kookpotje uit de twaalfde tot vijftiende eeuw (Provinciaal Depot, Utrecht)

De eerste van 15 Caerten vanden Landen toebehoirende het Gasthuys tot Rhenen, door Marcellis van Oort, 1602

vrachten naar en van verre steden, de koster luidde de klokken, de lombard leende geld uit tegen onderpand, de verwer schilderde de luiken. Van al deze ambachtlieden zijn geen tastbare bewijzen van hun werk overgeleverd, maar ze zijn er wel geweest. Rhenen was een stad met burgers (elders worden de inwoners poorters genoemd) die op een of andere manier hun kost moesten verdienen. Helaas gaan de notulen van het stadsbestuur niet verder terug dan tot 1556 en de stadsrekeningen tot 1560, zodat ook schriftelijke bewijzen ontbreken van nering en ambacht.

Turfwinning

Niet alleen met kunst en cultuur hield bisschop David van Bourgondië zich bezig. David liet ook machtige werken uitvoeren. Hij stimuleerde de bouw van kerken en huizen en gaf opdracht om in 1473 ten noorden van Rhenen de Bisschop Davidsgrift te laten graven die in 1482 klaar kwam. Dat verbeterde de waterhuishouding van de Gelderse Vallei, die nogal eens overstroomde. Ook maakte dit kanaal het transport van de gestoken turf met schepen mogelijk. Bij Veenendaal, toen het Rhenense Veen geheten, werd veel veen aangetroffen. Dit kon nu worden gewonnen. Door grensconflicten tussen Gelre en Utrecht in de jaren '80 van de vijftiende eeuw

kwam de turfexploitatie stil te liggen en verlandde de nog onvoltooide Grift. Pas halverwege de zestiende eeuw kwam de turfwinning weer goed op gang. De voorraad bleek echter beperkt, zodat na verloop van tijd het commerciële vervenen ophield. Voor lokaal gebruik werd er nog tot in de negentiende eeuw turf gestoken.

ARMENZORG

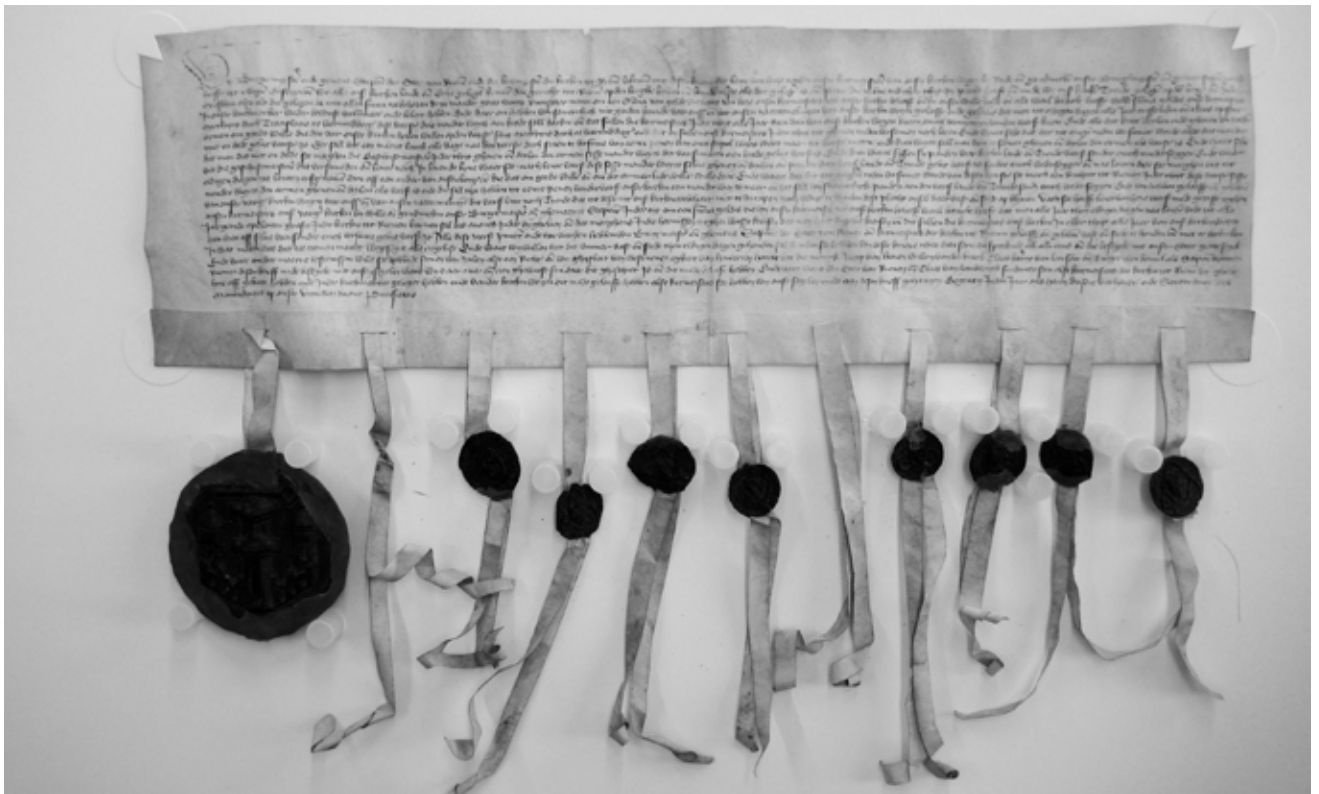
Gast- en Weeshuis

In de middeleeuwen werden in Rhenen een Gasthuis en een Weeshuis gesticht, die nog steeds voortleven in Rhenen, maar nu als de Stichting Het voormalig Gast- en Weeshuis Rhenen. De twee middeleeuwse opvanghuizen werden midden 18e eeuw administratief samengevoegd om praktische redenen.

Of in Rhenen een gasthuis is geweest zoals dat in andere steden het geval is geweest, is nog maar de vraag. In de stichtingsbrief van het kerkelijke Sint Cuneragilde uit 1392 wordt het gasthuis vermeld in één van de artikelen, als door de broeders en zusters wordt toegezegd de kosten van de kaarsen te dragen als de arme uit het gasthuis daarvoor zelf te arm is. Elders konden hulpbehoevende ouderen, als ze tenminste geld hadden of bezittingen, zich inkopen in een gasthuis, waarna ze zeker waren van een dak boven hun hoofd en verzorging gedurende de rest van hun leven. Eén van de mogelijkheden was om in de goede jaren waarin men door arbeid de kost en iets meer verdiende, te investeren in de lijffrenten van de steden. De jaarlijkse uitbetaling van de rente kwam dan ten goede aan het gasthuis waar men zich had ingekocht. De stad juichte een dergelijk eigen initiatief toe, want daarmee kwam de oudere niet ten laste van de diaconie of de armenkas van de gemeente.

Offerblok in vitrine in de doopkapel van de Cunerakerk (coll. Het Rondeel, Rhenen)

Schenkingsakte van Lente van Heeze van 1 februari 1417, Oud Archief Rhenen T 152 inv.nr. 7576, 64 x 41cm, RHCZOU

In Rhenen kende men in de zestiende eeuw het kleine vrouwengasthuis aan het Lage Kerkhof. Waarschijnlijk was dat zo 'n tehuis waar men zich inkoocht en was het Gasthuis iets voor de diaconie- of stadsarmen. Overigens beschikte het Rhenense Gasthuis al aan het eind van de middeleeuwen over een aanzienlijk huizen- en grondbezit, zoals blijkt uit akten uit 1383 en 1384, waarin gesproken wordt over 'stukken roglants' en een stuk land genaamd Blankenstuk, 'groot 1 malder zaad'. In 1390 wordt een straat vermeld ten zuiden van het gasthuis; dit zal het gebouw binnen de stadsmuren zijn in de Gasthuisstraat, naast de Gasthuiskapel.

Het Melaten- of Lazarhuijs

Net buiten de stad, waar nu de kei van Rhenen ligt, onderaan het Paardenveld, stond in 1470 een Melatenhuis of 'Lazarhuijs' waarin je werd opgenomen, of naar toe gestuurd, wanneer je aan een besmettelijke ziekte leed zoals melaatsheid of lepra. Deze zieken hadden een eigen boerderij, kapel en begraafplaats.

Huiszittende armen

Dan waren er nog de arme inwoners van de stad die niet in het Gasthuis waren opgenomen. Zij bleven thuis in hun eigen woning, waardoor ze veel later huiszittende armen werden genoemd. Deze mensen waren aangewezen op de armenzorg van de kerk waar de diakenen vanouds de zorg hadden voor de uitdeling van brood en andere levensbehoeften. De kerk was op haar beurt afhankelijk van de zondagse collecten en

liefdadigheid van welgestelde burgers. Deze burgers schonken geld of goederen waaruit inkomsten werden verkregen die gebruikt werden voor de armenzorg.

Er zijn vele schenkingen bekend uit de archieven en één daarvan is die van Lente van Heze. Deze Lente laat op 1 februari 1417 een akte opmaken voor burgemeesters en schepenen en de kerkmeesters van de Cunerakerk waarin hij verklaart dat hij de kerk een som geld heeft betaald. Daarvoor moet de kerk jaarlijks drie mud weit uit de kerkgoederen op de berg, en uit de kerktienden op de berg en in de Marsch, op Sint Merthijnsdag translatio (dit is op de 4^e juli) gebruiken om tot broden te laten bakken en uit te delen aan de armen. Voor het eigen zieleheil schenkt Lente nog een som geld om jaarlijks na zijn dood op de jaargetijden op zijn graf in de kerk negen waskaarsen te branden, 's avonds tijdens de vigiliën en 's morgens bij de hoogmis.

BRONNEN

Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, Wijk bij Duurstede

Oud Archief Rhenen 1337-1851, Toegang 0152, diverse inv.nrs.

Stadsgerecht Rhenen, Toegang 0066, Civiele zaken inv. nr. 170

Ridderlijke Duitse Orde, charter nr 2360, anno 1371
Literatuur

Combrink, J., *Rhenen, van vestingstad tot Grebbestad*,

- Zaltbommel 1981, p. 122-126
- Combrink, J., *Dat leven van Kunera*, Historische Heuvelrug-Reeks 1, Rhenen 1988
- Cox, Joost C.M., 'Stad van burgers. Rhenen verwerft stadsrechten in de dertiende eeuw', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 68-78
- Dael, Ph.J. van, 'Van Leeftdael. De geschiedenis van familie en huis', in *Oud Rhenen* 11^e jrg nr 1
- Dekker, C., 'De Stichting van parochies', in: *Geschiedenis van de provincie Utrecht*, deel I tot 1528, Utrecht 1997, p. 143-154
- Deys, H.P., 'Het oude veerhuis van Rhenen teruggevonden', in *Oud Rhenen* 3^e jrg, nr 1, p. 3-13
- Duits, Hanneke, 'Die ghemenen susteren des besloten convents van St Agnete. Het Agnietenconvent in Rhenen', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 102-109
- Emmens, Karel, 'De oude littekens van de Cunerakerk te Rhenen. De middeleeuwse bouwgeschiedenis van kerk en toren', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 110-119
- Ennen, Edith, *De Europese stad in de Middeleeuwen*, Haarlem 1978
- Eijnatten, Joris van, en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, Hilversum 2005.
- Haakman, G.C., *Rhenen en omstreken*, Amersfoort 1847, Reproprint 1975
- Halverstad, Rachel, 'De keermuur en stadsgracht ten noorden van de Bergpoort. Een archeologisch onderzoek', in: *Bescherm door steen. De stadsmuren van Rhenen*, Utrecht 2014, p. 106-121
- Itersen, C. van, *Het kerkgebouw: Eenheidsbeeld van de kunst*, lezing voor leden van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o. en het Cuneragilde te Rhenen, februari 2001
- Itersen, W. van, *De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*, Assen 1960, o.a. bijlage 1
- Itersen, W. van, 'Een wederkerige nederslag te Rhenen in 1415 en een in verband hiermee gestichte vicarie anno 1418', in: *Jaarboekje van Oud Utrecht* 1968, p. 53-66
- Jong, AdJ. de, 'Vechtpartijen en doodslag in middeleeuws Rhenen. De rol van de bisschop bij de rechtspraak', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 86-93
- Jong, AdJ. de, 'Het Sint Cuneragilde en andere memories. Sociaal-religieuze gilden in Rhenen', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 142-151
- Jonker - Klijn, Tine, en Richard Roks, *De bisschoppen van Utrecht van 690 tot 1581*, Utrecht 2008
- Kalveen, Kees van, 'Rhenen en de middeleeuwse bisschoppen van Utrecht, 1156-1528. Ter Horst bisschoppelijk bestuurs- en rechtscentrum', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 78-85
- Olde Meierink, Ben, 'Rhenen beschermd door steen. Bouwhistorisch onderzoek naar resten van de oostelijke stadsmuur', in: *Bescherm door steen. De stadsmuren van Rhenen*, Utrecht 2014, p. 122-133
- Schaik, Ton H.M. van, *Gebouwd op geloof*, uitgave Stichting Open Monumentendag, Amsterdam 2005
- Schoemaker, Laurens, 'De stadsverdediging van Rhenen omstreeks 1530. De verdedigingswerken van een grensstad', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 120-131
- Spek, Theo, 'Veranderingen in de Rijnloop. Dynamiek van het rivierenlandschap rond Rhenen', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 46-57
- Staal, Casper, 'Die dwale van Sinte Cunera. Wonderen met de wurgdoek', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 132-141
- Stapel, Annesietske, 'De ridders van de Duitse Orde in Rhenen. Hun rol in de kerk, het grondbezit en het gruitrecht', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 58-67
- Strous, Willem H., 'Gebouwd op geloof. Iets over de geschiedenis van de (Cunera)kerk(en) van Rhenen', in: *Oud Rhenen* jrg 24 nr 3, p. 49-54
- Strous, Willem H., 'Het Gast- en Weeshuis in Rhenen. Lange traditie van zorg voor zieken en wezen', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 152-159
- Strous, Willem H., 'Rhenen in benarde tijden. Schout Laurens van Nijhoff gedwongen tot aftreden', in: *Bescherm door steen. De stadsmuren van Rhenen*, Utrecht 2014, p. 40-49
- Water, Van de, *Groot Plakkaatboek Utrecht*, 1729.
- Winter, J.M. van, 'De bisschoppen na de dood van Bonifatius', in: *Geschiedenis van de provincie Utrecht*, deel I tot 1528, Utrecht 1997, p. 87-91
- A.J. de Jong en Ph.J. van Dael, 'De 'nieuwe'stadsbrief van Rhenen uit 1403', *Oud Rhenen* 22, september 2003, no. 3, p. 45 e.v.

(ENDNOTES)

1 .Brief van bisschop Frederik van Blankenheim van 12 oktober 1403, in 'het eerste divisorium van Frederik van Blankenheim'. Zie ook Geer, J.J. de, *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der provincie Utrecht*, 2 delen, Utrecht 1860, po. 381 e.v. (met dank aan B. Huiskes, Rhenen)

2 .Franse rekeneenheid: drie ponden tournois maakten een ecu (schild)

Foto's, voor zover niet anders vermeld, zijn van Willem H. Strous, Rhenen

Hoe een Elster dominee aan de wieg stond van een bevolkingsgroep in Suriname

Karin Sitalsing

Mijn hele leven al moet ik uitleggen hoe het kan dat ik niet pikzwart ben, terwijl mijn beide ouders uit Suriname komen. Dat mijn moeder wit is, en tegelijkertijd zo Surinaams als maar kan. Dat ze een boeroe is, een nakomeling van een groep Nederlandse kolonisten die in 1845 naar Suriname vertrok om daar te gaan boeren. Dat de helft van die mensen al snel overleed, de meeste overlevers daar bleven wonen en zo aan de wieg stonden van een blanke minderheid.

Ze vinden haar raar, want ze is blank, met blauwe ogen en donkerblonde lokken, maar zo gauw ze haar mond opendoet, rolt haar afkomst naar buiten: onmiskenbaar exotisch. En als hun kleur en tongval niet matchen, passen mensen niet in een hokje en dan is dat gek. "Praat eens normaal!", kreeg ze al eens te horen. En er was eens iemand die mijn moeder aan de telefoon had gehad, op kantoor verscheen waar ze werkte en naar haar Indische collega wees. "Ik heb met die mevrouw gesproken." De dame wist van niets. De anekdotes zijn eindeloos.

Het verhaal is onbekend. In Nederland hebben velen simpelweg nog nooit gehoord van de boeroes en hebben

geen idee dat er behalve Creolen, Hindoestanen, Javanen, Chinezen en Indianen ook witte Surinamers bestaan. In Suriname is er wel iets bekend, maar ook daar weten veel mensen niet waar de klepel hangt. Daar worden de boeroes vaak verward met bakra's: echte Nederlanders, terwijl de boeroes Surinamers zijn van binnen - maar dat zie je dan weer niet aan de buitenkant. Of, nog pijnlijker: hun wordt verweten dat hun voorouders slaven hadden. Omdat ze wit zijn en de blanken nu eenmaal de slechteriken zijn.

Mijn hele leven al ken ik het verhaal. Mijn moeder vertelt het geregeld, de stamboom kent ze uit haar hoofd, ze ratelt hem af alsof het de tafel van vijf is. Altijd was mijn geschiedenis, mijn afkomst, iets van ver weg en lang geleden, zoals dat gaat met migrantenkinderen - die horen per definitie nooit ergens helemaal echt bij. Hier niet, in het land waar ze wonen, maar daar ook niet, waar 'daar' ook maar moge zijn. Maar als ik in 2011 ontdek dat mijn betovergrootvader in een huis is geboren dat niet alleen staat in de stad waar ik woon, maar ook nog eens in een straat bij me om de hoek, is mijn fascinatie niet meer te stuiten.

Ds. A. v.d. Brandhof 1825-1845

Het is tijd om op zoek te gaan.

De zoektocht brengt me naar Suriname, naar de verlaten plantage Voorzorg, waar de kolonisten aan land kwamen. Naar Paramaribo, waar ze uiteindelijk neerstreken. Ik sloop rond in de straten waar vroeger hun boerderijen stonden en schuifde over stokoude begraafplaatsen, op zoek naar sporen. De tocht bracht me naar de Groninger Ommelanden, waar mijn betovergrootvader bakker was, naar de Achterhoek waar de meeste kolonisten vandaan kwamen. En naar Elst, waar het grote brein achter de boerenkolonisatie twintig jaar lang dominee was.

EEN PLAN

Het is zondag 30 maart 1845 als dominee Arend van den Brandhof in de Nederlands Hervormde Kerk te Elst zijn vertrek aankondigt. Vanaf zijn preekstoel maakt hij bekend dat hij door Zijne Majesteit de Koning bij Koninklijk Besluit van februari 1845 benoemd is tot 'bestuurder en herder van de Europese Kolonisatie in de Nederlandsche West-Indische kolonie Suriname'.

De dominee is in 1796 geboren in Leersum en staat op het moment van de aankondiging al twintig jaar in Elst. Het is zijn tweede gemeente; eerder predikte hij in Schalkwijk. Van den Brandhof is getrouwd met Anna Sophia Pannekoek uit Heelsum, met wie hij acht kinderen heeft, van wie er zeven geboren zijn in Elst.

Ten tijde van de aankondiging is Van den Brandhof al drie jaar bezig met de voorbereidingen van de kolonisatie. Op 23 juni 1842 heeft hij, samen met twee collega-predikanten, een plan aangeboden aan de minister van Marine en Koloniën, J.C. Baud. Zijn twee kompanen zijn studiegenoot Johannes Hendrikus Betting en zwager Dirk Copijn. De drie willen op 's land's kosten uitproberen of een Europese kolonisatie in Suriname mogelijk is. In eerste instantie zetten ze in op tweehonderd gezinnen.

Het idee moet een paar vliegen in één klap slaan. Heel Europa gaat gebukt onder grote armoede, en ook Nederland blijft niet gespaard. Oogsten mislukken, de gevreesde aardappelziekte slaat genadeloos hard toe. Veel meer dan aardappelen met wat spekvet en een beetje mosterd of azijn schaft de pot niet, het krioelt van de kinderen met opgeblazen buiken. Kinderen die in leven blijven, moeten aan de slag: zevenjarige maken soms dagen van dertien uur. Zo'n vijftien procent van de bevolking is afhankelijk van de armenzorg, die deze druk bij lange na niet aankan. Emigratie lonkt. Grote aantallen arme Nederlandse boerengezinnen vertrekken naar Amerika, Canada of Zuid-Afrika. Vaak in de hoop het daar beter te krijgen, vaak ook om religieuze redenen. Nederland wordt velen te vrijzinnig, de behoefte aan een 'eigen' gemeenschap van gelijkgestemden groeit.

De dominees zien mogelijkheden in Suriname.

Een predikant in een kleine plattelandsgemeente, zoals Elst is, verdient in die tijd nou niet bepaald gouden bergen. Hoe groter de gemeente, hoe meer de dominee verdient; in 1835 heeft Van den Brandhofs gemeente maar 157 leden. De gemeente Elst is ontstaan uit de veel grotere gemeente Rhenen. Een grotere gemeente zou dus wel zo lucratief zijn. In Suriname zijn geen predikantsplaatsen vacant, dus de enige manier om dominee te worden in de tropen is om er zelf een kolonie te stichten.

Ook de Nederlandse overheid ziet voordelen in de plannen. Als er flink wat mensen vertrekken, betekent dat dat ze niet meer op overheidssteun hoeven te leunen - de diaconie bezwijkt zowat onder de druk van de armen. Bovendien is de afschaffing van de slavernij aanstaande - men vreest dat de plantages, waar katoen, suiker en tabak worden verbouwd, in rap tempo zullen leeglopen en dat de economie zal instorten als er niemand meer is om op de plantages te werken. Op deze manier hoopt Nederland een middenklasse te kweken van hardwerkende mensen.

De boerenkolonie die de mannen in gedachten hebben, moet een soort modelplantage worden. Met kleinschalige landbouwbedrijven moet de economische structuur van Suriname minder eenzijdig en minder kwetsbaar worden.

Twee jaar eerder, op 8 mei 1843, was Betting naar Suriname gereisd om de juiste locatie te zoeken voor de boerenkolonie. Hij had twee landbouwers bij zich om hem te adviseren. De kolonie mocht niet te dicht bij Paramaribo zijn. Daar werd

Het voormalige woonhuis van ds. A. van den Brandhof was een in Nederland gefabriceerde prefab-woning dat als bouw pakket mee ging naar Suriname. Het staat in de plaats Groningen, gelegen in het Surinaamse district Saramacca. Groningen ontstond in 1790 toen hier een fort werd gebouwd. De toenmalige gouverneur Jan Gerhard Wichers noemde het fort naar zijn Nederlandse geboorteplaats Groningen. Toen in 1863 Suriname districten werden ingesteld, werd Groningen de hoofdplaats van het district Saramacca. De vroegere woning van ds. A van den Brandhof werd toen als woning van de districtscommissaris in gebruik genomen.

de samenleving 'te lichtzinnig' gedacht en bovendien lag er lepra op de loer.

Heel even was Groningen in beeld geweest, de militaire post aan de oever van de Beneden-Saramacca. Die plek lag hoger, er was goed drinkwater en er stonden bruikbare gebouwen. Maar: de grond was onvruchtbaar en moeilijk te bewerken.

Zo slecht als de bodem in Groningen was, zo vruchtbaar was die van de voormalige suikerplantage er tegenover. Dat wél. Maar: die grond lag dan weer laag, heel laag en was zo drassig als wat. Om deze te ontginnen zou een helse klus zijn en veel geld, menskracht, energie en tijd kosten. Bovendien was de plek omgeven door moerassen en de atmosfeer daarvoor nu niet bepaald gezond.

De arts Tydeman, aan wie Betting om raad vroeg, zag meteen: dit wordt niks. Zijn woorden zullen later huiveringwekkend profetisch blijken. "Wel, dominee," zei de arts, "zorg dan ook maar meteen voor een kerkhof voor de helft van de kolonisten."

Betting zag het niet meer zitten en meldde dit aan de gouverneur-generaal, die ondanks eerder enthousiasme ook zijn bedenkingen kreeg.

Toch gingen de voorbereidingen gewoon door en Van den Brandhof degradeerde Betting door hem op een zijspoor te zetten. Het lijkt wel of dit plan gewoon móest doorgaan.

NEDERLAND IN DIE TIJD

De politieke situatie in Nederland is op z'n zachtst gezegd onrustig te noemen. Sinds 7 oktober 1840 staat Koning Willem II aan het roer, die die plek heeft overgenomen van zijn vader. Die was op zijn beurt de eerste soevereine vorst

De Rijksstraatweg in Elst met de pastorie naast de kerk, ca. 1910

geweest, nadat in 1813 een einde was gekomen aan de Franse overheersing. Willem I was in 1840 gedesillustioneerd afgetreden na grote kritiek van de Tweede Kamer – met name op zijn financiële beleid. Zijn zoon kwam, kortom, niet bepaald in een gespreid bedje terecht.

Staatkundig verandert er veel. Willem I heeft in 1814 de Grondwet ingevoerd, die sinds die tijd een paar keer is herzien. De grootste verandering is dat de koning steeds minder zeggenschap krijgt. De eerste koning nam zelf alle besluiten, maar gaandeweg hebben de ministers steeds meer macht gekregen. De economische toestand is beroerd en de ministers gaan zich met de staatsschuld bemoeien. Onder het Franse bewind waren tot grote onvrede van het volk flinke financiële en economische lasten opgelegd om de vele oorlogen die de Fransen voerden te kunnen financieren. Nederland is daar nog niet van bijgekomen. In 1844 lukt het de gematigd liberale minister Van Hall van Financiën om de staatsschuld te saneren. Hij heeft de rijken verplicht om de staat geld te lenen. Dat wilden ze in eerste instantie niet, maar toen Van Hall dreigde een inkomstenbelasting in te voeren gingen ze morrend akkoord.

In datzelfde jaar hebben negen Tweede Kamerleden voorstellen ingediend om onder meer de rechtstreekse verkiezing van de Tweede Kamer in te voeren en de staatkundige ministeriële verantwoordelijkheid. De Kamer heeft het voorstel afgewezen, maar zo veel is duidelijk: de roep om veranderingen wordt steeds sterker. Het gaat slecht, steeds slechter - er moet iets gebeuren.

Het is crisis, en niet te zuinig ook: de periode van 1821 tot 1850 wordt voor de landbouw gezien als een van de slechtste in de geschiedenis van Nederland. In een periode van dertig jaar valt er ook weinig meer te lappen met reserves. Wie ze al heeft, maakt ze op voor het hoogstnoodzakelijke. Terwijl de Belgen al veel gebruikmaken van stoomkracht,

staat de industriële ontwikkeling hier nog in de kinderschoenen. Ondertussen groeit de bevolking maar; gezinnen van zeven kinderen of meer zijn heel normaal. Steeds meer mensen moeten eten, werken, leven, en de bronnen raken op en worden schaars en onbetaalbaar. In 1845 mislukken de aardappeloogsten – de gevreesde aardappelziekte grijpt genadeloos om zich heen in heel Europa – een jaar later volgt de graanoogst. Rampzalig in een tijd waarin zo'n beetje iedereen afhankelijk is van de landbouw.

De almaar groeiende bevolking legt steeds meer druk op de landbouw: meer mensen moeten eten, werken, leven. De aardappeloogsten mislukken in 1845, de graanoogsten een jaar later. De prijzen blijven stijgen, terwijl landbouw- en zuivelproducten de basis vormen voor de eerste levensbehoeften: tarwe, rogge, groente, melk, boter.

Wie niet in de landbouw werkt, heeft het meeste last van de stijgende roggeprijs. Roggebrood is de belangrijkste dagelijkse kost voor het doorsnee gezin en omdat daar het meeste geld naartoe gaat blijft er weinig tot niets over voor brandstof, kleding en andere zaken.

Er worden oplossingen bedacht, met wisselend succes. In Groningen worden veestapels ingekrompen om zo meer grond over te houden als landbouwareaal. Het lijkt een goed idee, maar: minder vee betekent ook minder mest, waardoor de grond sneller uitgeput raakt.

De overheid komt met plannen om haar inwoners toch iets van zekerheid te bieden. Zo worden delen van Drenthe en Noord-Brabant ontgonnen, wordt er heide afgeplagd en mest opgebracht om de grond vruchtbaarder te maken. Ook wordt de Haarlemmermeer drooggelegd.

In Overijssel gaat het tussen 1813 en 1833 relatief goed, omdat daar in verhouding veel landbouwgrond beschikbaar is gekomen. Door die aanvankelijke positieve omslag zijn veel mensen daar op de landbouw gaan vertrouwen, meer dan in gebieden waar het al langer stabiel slecht ging. Misschien komt daarom de plotselinge tegenvaller wel extra hard aan en worden juist in die contreien veel mensen enthousiast voor het experiment.

KERKELIJKE ONRUST

Niet alleen politiek en maatschappelijk is het onrustig, ook het kerkelijk leven staat op zijn kop. In 1833 is in het Groningse Ulrum de predikant Hendrik de Cock geschorst. De dominee kreeg kritiek van zijn gemeenteleden: zij vonden dat zijn prediking diepgang miste. De Cock is zich hierop gaan verdiepen in de geschriften van Calvijn en concludeerde dat de kerkleden het niet altijd even nauw namen met het

naleven van de Bijbelse leer. Hij stapte over naar de orthodox-calvinistische groepering en spuide daar openlijk kritiek op zijn collega-predikanten. Het kerkbestuur pikte dit niet en schorste hem, en een halfjaar later werd hij zelfs afgezet. De kerkenraad van Ulrum protesteerde nog; het bestuur was onverbiddelijk.

Maar De Cock is populair, zijn aanhangers laten hem niet vallen. Op 13 oktober 1834 scheiden zij zich officieel af van de Nederlands Hervormde Kerk. De overheid eist van de nieuwe groep dat ze erkenning aanvraagt als afzonderlijk kerkgenootschap, maar de Afscheidenen willen dat niet. Zij vinden dat juist zij de échte Nederlandse Hervormde Kerk zijn.

Zonder erkenning hebben ze toestemming nodig om samen te komen. Koning Willem II straft de groep door haar toestemming te weigeren en door soldaten bij de Afscheidenen in te kwartieren. De Cock zelf wordt veroordeeld tot drie maanden celstraf en met zijn gezin uit de pastorie gezet.

Ook dit keer laten zijn volgelingen hem niet vallen – integendeel: hun aantal loopt al snel in de duizenden. Na Ulrum volgt de ene na de andere Hervormde gemeente in Nederland. De scheuring in de kerk gaat de geschiedenisboeken in als De Afscheiding.

Tegen deze achtergrond van politieke, religieuze en economische onrust is het niet zo vreemd dat de Nederlanders in de rij staan om het land te verlaten. Dik twee jaar voor de eerste boot met kolonisten vertrekt, op 23 januari 1843, maakt een Koninklijk Besluit bekend dat de kolonisatie kan doorgaan. Hoewel de eerste boot pas twee jaar later zal vertrekken, melden vierhonderd gezinnen zich meteen aan, alsof ze zich verzekerd willen weten van een plek in het nieuwe land van melk en honing.

Op 6 april, precies een week na zijn aankondiging, neemt Van den Brandhof afscheid van de plek waar hij twintig jaar op de kansel heeft gestaan. “Eene talrijke schare, waaronder velen van zijne Ambts- en Ringbroeders, woonden deze plegtigheid bij,” meldt het Kerk-Nieuws. “Onze beste wenschen en beden volgen den waardigen man in zijnen nieuwen werkring. God zegene zijne ondernemingen, schenke hem lust en kracht, om, naar de begeerte zijns harten, in uitgebreiden werkring werkzaam te zijn aan de verbetering van het tijdelijk welvaren zijner verarmder natuurgenoeten, en doe hem ook in verwijderde gewesten voorspoedig zijn in de verkondiging van het Evangelie, tot veler heil en zaligheid.”

R. P. Verbeek, predikant te Doorn, heeft speciaal voor de gelegenheid een gedicht voor de vertrekkende Van den Brandhof geschreven. In negentien vierzinnige strofen wenst hij de avontuurlijke predikant veel geluk, zo min mogelijk heimwee en uiteraard Gods zegen:

‘Vaarwel naar de overzeesche kust!
Vaarwel in ‘t vreemde land!

*Rechtsachter oma met haar zussen
Voorste rij, van links naar rechts: Corrie, Betsie en Mathilde van
Brussel. Achterste rij van links naar rechts: Annette, Marie en
Mientje*

Volvoer de taak die op u rust,
met kloeke en vaste hand!

NAAR SURINAME

Het is zaterdag 10 mei 1845 als vier schepen naar ‘de West’ vertrekken. Het is zo’n elf graden, de wind komt overheersend uit het zuidoosten. Half bewolkt met kans op onweer.

Op de Susanna Maria zit Dirk Copijn met 106 passagiers, op de Noord-Holland schoolhoofd J.H. van Hateren met 86. Van den Brandhof stapt op de Antonia en Eugenie met 115 kolonisten en tenslotte volgt de Phoenix met 37 passagiers en wat vee.

Op een van de boten zit Gart Jan Loor, timmerman te Doetinchem. Mijn betovergrootvader.

De overtocht is niet bepaald ideaal te noemen. De kolonisten zitten samengepakt in een kleine ruimte en krijgen veel te veel en veel te vet te eten - de rantsoenen zijn berekend op zware lichamelijke arbeid, maar aan boord hoeven de kolonisten natuurlijk niets te doen en verbranden ze dus ook amper wat. Tydeman schrijft erover: “Meer dan honderd personen waren in het tusschendeks van een klein barkschip opgehoopt; dit gaf aanleiding tot zulk een onaangename stank in hetzelfde, dat het mij bij een bezoek aan boord met eenige kennissen, toen de schepen onze woonplaats voorbijvoeren, even als hun onmogelijk was in het tusschendeks

af te dalen en een der heeren zelfs van de walgelijke lucht vomitus kreeg.”

“Verscheidene familiën waren zoo onverwacht vertrokken, dat zij het meerendeel hunner goederen hadden moeten achterlaten, welke dat met andere nader te verwachten bodems zouden worden toegezonden; hierdoor kwam het, dat er waren die geen genoegzame verschooning hadden, die toch vooral in de warmte en aan boord zoo noodig is. Anderen waren er weder, bij wien het, hetzij uit luiheid of nalatigheid geen plaats vond; immers, hoe kan verklaard worden dat, toen ik, nadat zij reeds drie à vier weken daar had doorgebracht en sommigen onder behandeling kreeg, bij het onderzoek zag dat hals, borst en armen en verschillende lichaamsdelen met korsten als begroeid waren.”

Na dertig dagen bereiken de schepen de wilde kust van Suriname. Als ze daar aankomen, stuiten ze op oponthoud: de stoomboot, die de kolonisten van Paramaribo naar hun nieuwe plek moet brengen, is er niet. Uiteindelijk duurt het elf dagen voor ze langs de kust via de monding van de Saramacca Voorzorg bereiken.

Weer is het de arts Tydeman die zijn zorgen uit. Hij vaart de dominees tegemoet om ze te waarschuwen: er is een virus uitgebroken, alsjeblijft, laat de twee laatste schepen doorevaren naar de plantages Mijn Vermaak of Anna Maria. Van

den Brandhof wil er niets van weten.

De verwachtingen zijn hooggespannen en als op 20 juni de Susanna Maria haar ankers laat vallen is de ontgoocheling enorm. “Er hadden aan boord van het schip ijzingswekkende tooneelen plaats.”, schrijft Dirk Copijn, die op het schip zit. “Vrouwen en kinderen jammerden en schreiden; de mannen liepen, bij de aanblik hunner bestemming, als wanhopenden en woedenden over het dek. De meesten weigerden om van boord te gaan; eenigen, die nog geld bezaten, boden dezen den gezagvoerder voor den terugreis aan.”

TYDEMAN KRIJGT GELIJK

De wanhoop is niet onterecht. Van de dertig toegezegde woningen staan er maar zeventien, “waarvan een negental afgewerkt en eenigszins bewoonbaar kon worden genoemd.”, beschrijft A. Copijn in zijn *Schets van de lotgevallen der kolonisten*. “Tien passen achter de hutten, welke op eenen lijn langs de rivier, nog geen dertig voet van elkander stonden, bevond men zich in digtgewassen kreupelhout. Geen voet gronds was bebouwd of productief gemaakt.”

Tydeman, de arts van de kerkhofwaarschuwing, heeft het over “kleine bekrompen hutjes”, waarin steeds twee gezinnen werden ondergebracht, soms aangevuld met een paar vrijgezellen. In de hutjes waren “slechts twee kleine hokjes van hoogstens zes vierkante voeten be-
vloerd en bezolderd ... terwijl het voorste gedeelte noch vloer noch zolder had en door een opene galerij met de buitenlucht communiceerde, het geheel 18 à 20 voeten lang en 12 voeten breed; waarin soms 12 - 15 en meer personen, groot en klein huisden.”

De huisjes zijn volgens Tydeman gemaakt van “rondhouten posten uit het bosch, en beslagen en gedekt met de voortbrengselen van eene palmsort, de Palissadenpalm geheeten.”

Dit is niet wat de kolonisten was voorgespiegeld. De leiders van de kolonisatie hadden hun een huisje van drie kamers beloofd voor elk gezin, en per woning vier akkers land, deels bebouwd en beplant. Daarnaast zouden ze voorzien worden van koeien, kippen en gereedschap.

Ziekte slaat om zich heen. De klimaatovergang is te extreem, de reizigers hebben lang opeengepakt gezeten zonder hygiëne. In eerste instantie was het de bedoeling dat alleen fitte en sterke boeren en hun gezinnen de overtocht zouden maken, maar uiteindelijk hebben de bestuurders bewust of onbewust hun eisen bijgesteld of vergeten en zijn de Nederlanders lang niet zo sterk als nodig. De kolonisten kunnen niet tegen de warmte, het eten op de boot is te veel en te vet geweest, de omstandigheden op Voorzorg

Het Boeroesmonument in Suriname. Inzet; de tekst op het monument

zijn belabberd. De grond is drassig en omgeven door zwampen, een broeinest voor ziektes waar de ernstig verzwakte Nederlanders niet tegen zijn opgewassen. Daarbij is het ook nog de slechtst denkbare periode om daar te zijn: juni, het begin van de droge, hete periode; in de zon is het zo'n vijftig graden - veel heter dan gebruikelijk ook nog eens. En net in dit jaar heeft de regentijd langer geduurd dan anders.

Medicijnen zijn er amper; de gezaghebber van de Noord-Holland heeft zijn scheepsheelmeeester en een medicijnkist afgestaan, maar die heelmeeester is voor het eerst in de tropen en die kist is binnen de kortste keren leeg. Het eerste slachtoffer is de zeven maanden oude Pieter van Ravenswaay, die sterft op 26 juni. Tegen de tijd dat de Antonie en Eugenie haar anker laat vallen, zijn al tien kolonisten overleden en de overigen "bijna allen ziek".

"Er heerschte een onbeschrijflijke verslagenheid, welke zich ras aan de nieuwaangekomenen op de Antonie en Eugenie mededeelde.", staat te lezen in de geschriften van Copijn. "Deze spraken van geen terugkeeren, maar ijlden ter hulp van hunne lotgenooten. In half betimmerde loodsen van troelie en palissaden moesten zij - gehuwden met hunne kinderen en ongehuwden van beider geslacht, door elkander - een verblijf zoeken. De ziekte, die intusschen een ernstig karakter had aangenomen, tastte ook deze laatsten aan. Geneeskundigen, apothekers en oppassers snelden toe; ponten, beladen met medicijnen en ververschingen werden aangevoerd, doch alles tevergeefs, - het was te laat. Wie zal beschrijven, wat er omging in de harten der zoo deerlijk bedrogen kolonisten? Van 384 bezweken er 189, en bleven slechts 11 gezond."

De kolonisten sterven als ratten, elke dag valt er wel een dode - op één dag bezwijken er zeven. De omstandigheden zijn afschuwelijk; er zijn verhalen bekend van gezinnen die hun tafel opofferen om er een kist van te maken - de rap vallende slachtoffers zijn met geen mogelijkheid bij te houden.

Van het gezin Van Ravenswaay, dat uit zeven personen bestaat, is na een halfjaar alleen nog de vader over. De babyzoon Dirk Cornelis is op zee overleden, zijn tweejarige broer Willem volgt op 15 augustus, Hendrik Cornelis van zes twaalf dagen later. Op 5 september sterft moeder, 25 oktober de zevenjarige zoon Dirk, 4 november dochter Maria van bijna vijftien uit het eerste huwelijk.

Een halfjaar na aankomst is de helft van de kolonisten overleden. Tydeman heeft gelijk gekregen.

Gijsbertus Overeem en echtgenote (coll. Tropenmuseum)

DE TIJD DAARNA

Sommige kolonisten kiezen eieren voor hun geld: weg hier! Anderen blijven en proberen er het beste van te maken. Na twee schepen besluiten de bestuurders dat Voorzorg een mislukking is. De verdere woningbouw daar, die in volle gang is om de nieuwe kolonisten te kunnen herbergen, wordt gestaakt en de kolonisten verhuizen eind 1845 naar het hoger en droger gelegen dorp Groningen, de verlaten militaire post aan de overkant van Voorzorg, waar de grond minder drassig is, de waterkwaliteit beter en de algehele leefomstandigheden gezonder.

Daar staan op dat moment een gemeentehuis, een Nederlands Hervormde kerk, een school, een dienstwoning voor de onderwijzer, een woning voor de geneesheer. Van den Brandhof woont er zelf ook; die heeft een prachtige vrijstaande woning laten maken en die als bouw pakket laten verscheppen naar Suriname. Het houten huis staat op vijf voet hoogte en heeft een veranda rondom om alles goed te kunnen overzien.

Langzaam gaat het iets beter met de kolonisten, de ziekte is onder controle, maar nu is er weer andere rampspoed. Grote droogte verpest de oogst. De oogst daarna lukt wél, maar nu ontdekken de migranten dat het nagenoeg onmogelijk is de gewassen een beetje fatsoenlijk op de markt in Paramaribo te krijgen. De reis duurt een etmaal in de allesverzengende hitte, veel te veel en te heet voor de jonge kool, sla en snijbonen.

"Of nu het terrein te moerassig, of welke andere hindernissen in dezen mogen zijn voorgekomen, genoeg zij het te weten, dat er geen weg is gemaakt en men nog tegenwoordig, zoo als voor misschien 50 en meer jaren, door een lang, ondiep, bogtig kanaal, waar men in sommige jaargetijden door de musquiten half gek geplaagd wordt, of in andere aan den grond blijft zitten en uren op den vloed moet blijven wachten,

van de stad naar Groningen en vice versa gaat.”

De weerstand tegen Van den Brandhof groeit. Veel kolonisten willen weg, maar ze zitten vast aan een vijfjarig contract met de dominee, waarin die eigenlijk alle macht krijgt. Sommigen trekken zich daar niets van aan en gaan dichterbij Paramaribo wonen. Anderen gaan werken voor daggeld, wat beduidend meer oplevert dan de wanhopige pogingen tot landbouw. Ze werken in de tuinen van ambtenaren of aan de wegen rondom het dorp voor een gulden per dag. Wat ze dan nog tekortkomen vullen ze aan met uitdelingen uit het koloniaal magazijn.

Van den Brandhof probeert hier een stokje voor te steken door de uitdelingen te verbieden. Zo wil hij de kolonisten aansporen hun landbouwondernemingen weer nieuw leven in te blazen. Hij heeft weinig begrip voor de migranten, die volgens hem gewoon lui zijn en zitten te klagen. Maar de kolonisten zijn het geploeter om niks zat. Wie kan gaat terug naar Nederland.

In het voorjaar van 1853 besluit de Nederlandse overheid dat het voorbij is. Op 31 mei wordt de kolonie officieel ontbonden, het terrein en de gebouwen weer beschikbaar gesteld aan het koloniaal bestuur.

De kolonisten die er nog zijn wordt land aangeboden vlakbij Paramaribo, op de plek die vandaag de dag nog altijd ‘Uitvlugt’ heet.

DE AFTOCHT VAN DE DOMINEE

Een jaar later keert Arend van den Brandhof teleurgesteld met zijn gezin terug naar Nederland. Hij gaat in Wijk bij Duurstede wonen, in een bovenwoning, als ambteloos burger. Weer drie jaar later verhuist hij naar Terborgh, waar hij sterft op 1 april 1863.

De kolonisten zullen hem later beschuldigen van onkunde, hoogmoed, heerszucht en eigenbelang. ***

170 JAAR LATER

Groningen, Suriname

“Laat me nu toch niet allecheeee”, knalt het larmoyante geluid van Koen Wauters uit de speakers. Ze mogen dan wit zijn: dit zijn Surinamers en die weten hoe je feest viert - aan subtiel doen we hier niet. Grote partytenten moeten de regen buiten houden bij de herdenking van 170 jaar boerenkolonisatie. Plastic stoelen staan keurig op een rij, de drankjes staan klaar, het spreekgestoelte staat te glimmen in een hoek - van dat fijne houtsnijwerk dat je hier overal ziet, bij mensen in huis, in kraampjes, in souvenirwinkels. Aan de wanden van de tent hangen oude foto's. Op de grond staan melkbussen en klompen in verschillende maten. In de hoek twee poppen in klederdracht. Niemand weet eigenlijk zeker of de mensen er in 1845 zo bij liepen, maar maakt het wat uit, je moet toch iets. Grote koelboxen staan klaar: geen feestje zonder koelbox. De sfeer is feestelijk en een beetje nerveus, zal alles goed gaan, zijn er wel genoeg hapjes?

Zo'n duizend zijn er in Suriname, een veelvoud daarbuiten: boeroes, in Suriname ‘boeren’ genoemd, de nakomelingen van de onfortuinlijke kolonisten van weleer. Witte Surinamers. Tot een jaar of vijftig geleden trouwden ze enkel binnen hun eigen groep, waardoor ze lange tijd ‘onvermengd’ bleven. Daarna was het zo'n beetje onmogelijk geworden om nog een partner te vinden die geen familie was - sindsdien zijn er mokka gekleurde mannen en vrouwen die Loor heten en Van Ravenswaay. Ze zijn hier om te gedenken wat er op deze datum gebeurde in 1845.

De tent zit vol, een gedicht wordt voorgedragen, kopstukken uit de politiek doen hun zegje. Dat de boeren het niet makkelijk hebben gehad. Dat ze er bovenop gekomen zijn door moed, volharding en keihard werken. Instemmend geknik. Een Javaans meisje van een jaar of acht in boerinnenkostuum - welkom in Suriname - biedt de afgevaardigde van president Bouterse een gedicht aan, opgerold met een strikje erom.

De dag vordert, de zon klimt. Zo vaak wordt er niet iets georganiseerd voor de boeren, velen zien elkaar weer na lange tijd, de ouderen waren nog wel close, maar deze generatie - och, ze hebben het druk met werk, met gezin, zoals dat gaat, je weet toch. Vandaag kunnen ze bijkletsen.

De ouderen zoeken de schaduw op en verhuizen hun klapstoelen mee, zoals poezen in de zon, maar dan andersom. Jongeren drinken een Parbootje en eten een hapje: bami, een bara, op een meter of vijftig van de plek waar exact 170 jaar geleden hun voorouders van de boot stapten, hun noodlot tegemoet. Waar ik al eens aan land ging, tot aan mijn middel wegzakte in de modder en me verwonderde hoe het de overlevenden in vredesnaam gelukt is hier te overleven, zonder goede kleding en dito gesteldheid, zonder kennis van de tropen, inenting tegen enge ziektes, met kleine kinderen op de arm, en verder niets dan moeras, muskieten en allesverzengende hitte.

Achter de plek waar nu hapjes worden verkocht, aan de Landingsstraat, staat nog altijd het huis van Van den Brandhof, het houten bouw pakket uit Breukelen. Het is vervallen, mist planken in de vloer, er zijn plannen om het op te knappen, er een koffiehuisje van te maken. De plek waar hij zijn sigaar stond te roken terwijl de lijkendragers langsliepen, als mieren in colonne, straks een terras voor koffie en wat lekkers.

De boeren van vandaag de dag hebben geen goed woord over voor de dominee, “die ellendeling” die hen in het verderf stortte, in de modder dumpte en ze daar liet zakken. Wat zou hij denken, vraag ik me af, als hij daar nu op de veranda zou staan en de menigte zag, drinkend, etend, pratend? We zullen het nooit weten.

Ik neem nog maar een drankje en hef mijn glas naar ‘d'overkant’. Proost dan maar. Op mijn voorouders.

-

Rectificatie

In het nummer van Oud Rhenen januari 2015 staan enige zinnen waarin tot onze spijt enige fouten zijn geslopen. Het betreft het artikel 'Wie was Folkert (855)? van Joke Honders.

Op pagina 6, 2e kolom, regel 3 moet zijn;

De heilige Folkwin is een kleinzoon van Karel Martel en werd in 816/817 bisschop van Terwaan, alwaar hij in 843 de relikwieën van de heilige Audomarus († 670) terugbracht.

[Audomarus was de eerste bisschop van Terwaan.] Folkwins feestdag is op 14 december.

op pagina 10, 1e kolom regel 4 moet zijn;

Er doen allerlei speculaties de ronde over Theudoald.

Volgens de Engelse Wiki zou hij mogelijk rond 741, kort na de dood van Karel Martel, gedood zijn door zijn zonen.

Rectificatie

Ook in het speciale nummer van Oud Rhenen 2015 nr. 3 is een verkeerd bijschrift geplaatst.

Het betreft het artikel van 'Drie keer evacueren aan de Veenweg in Achterberg'.

Het bijschrift bij de foto moet zijn;

Het echtpaar Ter Maaten-van Deelen staat hier voor hun huis in Achterberg (1929)